

DE NIEUWE KRONIEK

Uitgave
Oudheidkamer
Tiel
en Omstreken

Eerste jaargang, nummer 2, december 2009

Reacties op de eerste Nieuwe Kroniek

Van begin tot eind

Blij verrast was ik toen ik De Nieuwe Kroniek ontving. Mijn complimenten voor het bestuur en de samenstellers. Ik heb meteen het blad van begin tot einde gelezen. Hele aardige en interessante artikelen. Zelfs Ton Heuff uit Erichem komt er in voor.

Gijs Heuff, Wassenaar.

Robbie

De foto van Robbie de Winter (artikel van Tjeerd Vrij over het boek over de geschiedenis van de Joden in Tiel -red.) was emotionerend. Ik heb bij hem in de klas gezeten en nog altijd als ik langs het Jodenstraatje loop, denk ik 'daar was de leerwinkel en daar woonde Robbie'. De enige echte herinnering die ik heb aan het lot van de Joden in de oorlog is het moment dat een troep marcherende en zingende Duitse soldaten over het Hoogeinde liep en het broertje van Robbie zich omdraaide met de uitleg 'dan zien ze mijn ster niet'.

Lies van Donselaar-ten Bokkel Huinink, Bilthoven.

Jeugdkennissen

Er past slechts één reactie: hulde. Voor mij persoonlijk extra interessant omdat er twee bekenden uit mijn kinder-/jeugd jaren in voorkomen: Lies ten Bokkel Huinink, een schoolvriendin van mijn zus. Het gezin Ten Bokkel Huinink en ons gezin waren goed bevriend. Dan spreekt zo'n verhaal natuurlijk extra aan.

Verder kom ik ook bij de recensie van het boek 'Koninklijk familiealbum' de naam tegen van de auteur Renney van Heuven-van Nes. Ook zij is een oud-Tielse die in mijn kinderjaren vlak bij mij om de hoek woonde en die ik mij nog herinner. Dus twee oude jeugdkennissen in één tijdschrift.

Joop de Leeuw, Tiel.

‘De nieuwe’

Wat een verrassing. Mijn complimenten! Blad ziet er goed uit. Ik hoop in de nabije toekomst ook af en toe iets voor ‘de nieuwe’ te kunnen schrijven.

Johan Goossen, Tiel.

Verstevigd

Bijzonder plezierig werd ik alhier verrast door de komst van De Nieuwe Kroniek waardoor de bijkans gans verwaterde banden met mijn geboorteplaats Tiel een weinig verstevigd werden. Al twaalf jaar woon ik op het eiland Wight (...) waarvan elf met mijn Engelse echtgenote. (...) De in uw artikel genoemde Antoon van Os is aan mij welbekend omdat ik enkele jaren schuin tegenover zijn woning in de Dreumelse Veerstraat bivakkeerde. (...) Het artikel van Tjeerd Vrij boeide mij in hoge mate omdat de familie Manassen aan mij welbekend was en ik destijds bevriend was met Ido van Blijdesteijn. (...)

Kees de Weerd, Isle of Wight, Engeland.

Verrukt

Wat een schitterend tijdschrift. Ik ben werkelijk verrukt van inhoud, vorm en typografie.

Carla Daalderop, Tiel.

Met plezier

Een mooi magazine waar je trots op mag zijn. Na het lezen heb ik me maar meteen aangemeld als lid van de Oudheidkamer zodat ik voortaan op de hoogte blijf. Zo zie je maar waar het een en ander toe kan leiden.

Ton de Kok, Tiel.

De oude tijd

Wat een prachtige aanwinst. Vooral voor onze oudere leden is het leuk en ontroerend om naar de oude tijd terug te kijken.

Rita van Steenwijk-de Vos, Tiel.

Inhoudsopgave

Duizend jaar Dominicuskwartier onderzocht	5
Tussen juni en september vonden op het Dominicuskwartier in Tiel archeologische opgravingen plaats. Meer dan duizend jaar werd onderzocht. Op de meeste vragen kwam een antwoord. In dit artikel ook enige persoonlijke aandacht voor enkele van die – achter een hoog hek – gravende ‘poppetjes’ in de verte en de diepte.	
Anti-Joodse propaganda in de Tielse pers	18
Hoe de Tielse kranten in de Tweede Wereldoorlog omgingen met de antisemitische nazipropaganda is een van de hoofdstukken in het boek ‘Bittere tranen – Jodenvervolgving in Tiel en omgeving’ van Tjeerd Vrij. Een voorpublicatie.	
Elk graf een rijksmonument	29
“Alles is te restaureren – als er maar geld voor is.” Marcel Waenink van het Bouwbedrijf Hoffman in Beltrum restaureert graven op de historische begraafplaats Ter Navolging. Het hele, sterk in verval geraakte complex is een rijksmonument en daarmee ook elk graf afzonderlijk.	
In zes jaar 168 bijzondere Tielenaren ‘geboekstaafd’	31
De Historische Werkgroep Tiel (HWT) heeft met de uitgave van een vijfde boek nu in totaal 168 levensbeschrijvingen gemaakt van mensen die zich in het verleden voor de stad verdienstelijk maakten.	
Lienden zoekt roots in Lynden, VS	33
Het monster	34
Joop van Wijk groeide op naast een monster van een bom.	
Denkend aan Tiel	38
Kees de Weerd woont in Engeland maar kan Tiel niet vergeten, vooral niet die ‘tap- perijen’ in de Korte Nieuwsteeg en al de dansorkestjes van die tijd.	
Boekbespreking ‘Devotie en macht’, monnikenwerk	41
Boekbespreking Historie is niet alleen ‘as’ maar ook ‘vlam’	41

Erratum: in het verenigingsoverzicht voorin De Nieuwe Kroniek worden enkele personen genoemd die wel aan de eerste uitgave meewerkten maar niet aan deze tweede. Ditmaal werden bijdragen geleverd door Henk van den Hoofdakker, Aad Nekeman, Tjeerd Vrij, Kees de Weerd en Joop van Wijk.

Beroep op gemeente Tiel

Oudheidkamer: geen woorden maar daden voor historische waarden

Tiel is één van de vijf oudste steden van Nederland. Daarvan is als gevolg van de laatste oorlog weinig meer te zien, maar het stratenplan en de opzet van oude straten, tuinen en open groene ruimten geven daarvan nog wel een goed beeld. Daarnaast is er veel archeologisch erfgoed, zoals onlangs op het Kalverbos symbolisch zichtbaar is gemaakt.

De Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken komt voor die waarden op. Daarom volgt zij kritisch de ontwikkeling van het bestemmingsplan door de gemeente. “Dat behelst”, zo verklaart het bestuur van de Oudheidkamer, “voor de eerstkomende tien jaren de bestemming van alle grond en de voorwaarden waarbinnen de grond verstoord mag worden, bijvoorbeeld door slopen en bouwen. In de inleiding tot dit bestemmingsplan bevestigt de gemeente expliciet de grote erfgoedwaarden van de stad. Echter, vervolgens laat de gemeente na die waarden te beschermen. Zo laat het plan toe dat in die oude binnenstad gebouwd wordt tot een hoogte van 25 en zelfs tot 30 meter. Daardoor wordt het stadsbeeld aanzienlijk aangetast.”

De Oudheidkamer en de Vereniging Waardevol Tiel (vroeger Milieuwerkgroep Tiel) hebben bezwaren ingediend tegen een aantal onderdelen van het plan, waaronder ook een te geringe bescherming van de archeologische waarden. Het bestuur van de Oudheidkamer: “De Raad van State heeft op grond van deze bezwaren het bestemmingsplan geschorst. Dit betekent dat er geen besluiten kunnen worden genomen op basis van dit nieuwe bestemmingsplan totdat in de hoofdzaak uitspraak is gedaan.

De Oudheidkamer is met deze voorlopige ‘redding’ tevreden, maar niet verheugd over het feit dat het zo ver heeft moeten komen. Van het gemeentebestuur van Tiel mag worden verwacht dat het rekening houdt met de onbetwist grote waarden van de stad.

De Oudheidkamer is niet tegen nieuwe ontwikkelingen, maar er moet wel zorgvuldig worden omgegaan met het weinige dat nog refereert aan onze oude geschiedenis.”

Tussen juni en september vonden op het Dominicuskwartier in Tiel archeologische opgravingen plaats door het bedrijf van de Vrije Universiteit van Amsterdam, ACVU-HBS. Een van de vragen was: woonden hier al mensen in de 9de eeuw, zoals in 'de boeken' al wel geschreven was? Duidzenden vondsten werden gedaan. Op de meeste vragen kwam een antwoord. In dit artikel ook enige persoonlijke aandacht voor enkele van die – achter een hoog hek – gravende 'poppetjes' in de verte en de diepte.

'Mensen veronderstellen vaak dat toen alles tegelijk gebeurde'

Duizend jaar Dominicuskwartier onderzocht

Door Aad Nekeman*

*

Aad Nekeman (62) is oud-dagbladjournalist en schreef onder meer de boeken 'De stille miljoenen van het Riviereland' en 'De overlevers'.

“Vaak zijn mensen in de veronderstelling dat toen alles tegelijk gebeurde. Maar wij hebben duizend jaar onderzocht...”

Jan van Renswoude (41) was leidinggevende bij het veldwerk op de archeologische opgraving Dominicuskwartier. Hij kijkt met voldoening terug. “Vragen die we hadden zijn beantwoord.” Zoals die vraag of hier al bewoning was in de 9de eeuw. Vondsten uit die tijd hebben dat nu bewezen.

Van wat hier later dan de 9de eeuw was – een burcht, Duits Huis en molen – werden duidelijke sporen gevonden. En ook van iets waarvan tot nu toe niemand ook maar het geringste vermoeden had: de resten van een kanaal, en niet zo'n kleintje ook: dertig meter breed. Waar je dat aan ziet? Van Renswoude: “Dat het gegraven is en nog wel door de wal van de burcht heen.”

Het kanaal liep volgens hem dwars door het 'grafelijke deel', zoals het onderzoeksgebied genoemd wordt: aan de binnenkant van de bocht van de stadsgracht bij Sint Walburgbinnensingel en Veemarkt. De archeologen den-

ken dat dat kanaal in de 13de eeuw gegraven is. Van waar naar waar? “Dat zoeken we nu uit.” Van Renswoude heeft al wel een idee: dat het kanaal van de Waal (toen een onbelangrijke stroom) naar het noorden getrokken is, wellicht naar de Linge, die toen nog belangrijk en breed was. “We denken dat het te maken had met twisten in die tijd.” Twisten tussen de 'Geldersen' en de 'Brabanders' die zoveel eeuwen elkaar het leven zuur maakten. Tiel lag ongeveer op de grens van die rijkjes.

Bij dit specifieke onderzoek – naar het kanaal – zal het jaar 1304 belangrijk mee wegen want toen werd de Linge afgedamd. Deze

Het muurtje van een huis uit de 19de eeuw.

Foto: Jan Bouwhuis.

naar het noorden voerende stroom zou in de eeuwen die volgden steeds meer verlanden en verzanden; in Tiel is het heden ten dage een onooglijk stroompje, de Dode Linge. De naar het westen stromende Waal (Vahalis) werd de hoofdstroom.

Was (is) Jan van Renswoude de leidinggevende van het veldwerk, Cees Koot was (is) de projectleider. “Ik kon me honderd procent inzetten op de archeologie”, zegt Van Renswoude. Koot: “Logistiek heeft zo’n opgraving heel wat voeten in de aarde. Er moet veel geregeld worden. Neem alleen al de graafmachines. Je moet erg goed letten op kabels.”

Er hoefde trouwens geen te onderzoeken grond afgevoerd te worden. Dat gold niet voor het grove sloop- en bouwpuin, zoals beton en klinkers. Dat werd door de opdrachtge-

ver van de opgraving afgevoerd.

Van Renswoude is al sinds 1998 werkzaam in het Rivierenland. Eerst Passewaaij in Tiel, toen Hondsgemet in Geldermalsen, Muggenborch in Kapel-Avezaath en ook nog Medel voordat het industrieterrein werd. En nu dan het Dominicuskwartier.

Vooronderzoek

Misschien elke dag begint er ergens in Nederland wel een archeologisch onderzoek. Hoe omvang en belang van de Tielse opgraving in dat grote geheel gezien moeten worden, is niet precies te zeggen. Projectleider Koot houdt het op ‘middengroot’.

Voor aan het veldwerk begonnen werd, was er een uitgebreid vooronderzoek dat uit meerdere onderdelen bestond. Historicus R. Wientjes ging de historische bronnen na. Er waren al

vaak lijvige rapporten en boeken geschreven, ook over eerder archeologisch onderzoek. Wientjes kwam met een hypothese hoe het er daar uitgezien kon hebben. Een archeologisch vooronderzoek werd uitgevoerd door het bedrijf BAAC. Dat stelde vervolgens een programma van eisen op. Er werden vondsten verwacht uit een zeer lange periode, van 450 tot 1750. Voor het totale onderzoek werd een ‘projectboek’ opgesteld. Ook van BATO (Beoefenaren Archeologie Tiel en Omstreken) werden waardevolle aanwijzingen ontvangen en tijdens het daadwerkelijke onderzoek bleven ze die geven.

De archeologen ‘van de universiteit van Amsterdam’ stapten drie jaar geleden op de trein die als het ware al aan het rijden was; dat was toen het gebouw van het voormalige ziekenhuis Andreas gesloopt werd. Daar waren ze bij.

Het archeologisch onderzoek was verplicht door Europese afspraken volgens het Verdrag van Malta (1992) dat inhoudt dat cultureel erfgoed in de bodem veilig gesteld moet worden. Er was voor het Dominicuskwartier een openbare inschrijving. Het werd aan ACVU-HBS gegund. Heijmans Vastgoed en woningcorporatie SCW zouden 2,5 ton betalen. Ze willen er 75 appartementen en vijftien eengezinswoningen bouwen in een project dat de Hof van Arkel heet. De gemeente betaalt een halve ton.

Verwachtingen

Wat men hoopte – en verwachtte – aan te treffen waren resten van een (ringwal)burcht, van het Sint Walburgklooster en –kerk, van het Duitse Huis en van een molen. Als men die al aantrof, zouden ze zich dan ook bevinden op de plaatsen zoals die in ‘de boeken’ beschreven staan?

Geen simpele opdracht, alleen al niet omdat er op die locatie gedurende meer dan duizend jaar bewoning en andere vestiging waren geweest. Allemaal lagen op elkaar dus, en waarschijnlijk ook vaak ‘vermengd’.

Na de bloei en neergang van Dorestad (700-850), nu Wijk bij Duurstede, waren Tiel en Deventer dan wel belangrijke steden geworden, maar dat was pas veel later, vooral in de jaren 925-1050. Tiel maakte toen onderdeel uit van het Ottoonse Rijk – de keizers van dat Duitse rijk heetten allemaal Otto. Als over burchten in die tijd gesproken wordt, moet men niet denken aan grote stenen kolossen. Die kwamen pas veel later. Het waren eerst nog ringwalburchten: een wal met een gracht er omheen en binnen die wal gebouwen maar niet zoals wij dus aan de latere kastelen denken. Van Renswoude: “Eigenlijk weten we niet zo veel over wat er binnen die wallen gestaan heeft.” Dat zou kunnen omdat de bouwsels vaak van hout waren en dus goeddeels vergaan zijn.

Dus: wát stond er precies voor een burcht in Tiel? Zekerheid was er tot nu toe nooit, het waren vooral speculaties. Historicus Wientjes hield het in zijn vooronderzoek in ieder geval op een ringwalburcht. “Noem het vluchtburchten”, zegt Van Renswoude. “Aan het eind van de negende eeuw werden die opgeworpen tegen de aanvallen van de Vikingen.” Waar die burcht in Tiel stond, wordt het ‘grafelijke deel’ genoemd, een gebied met een doorsnede van ongeveer tweehonderd meter met Sint Walburgkerk en –klooster en de burcht. “We hebben het dan over het jaar 1000. In dat grafelijke deel hebben wij nu ongeveer 25 procent onderzocht.”

Tiel bleef belangrijk tot ongeveer 1300. Toen de stad minder belangrijk werd, kocht de

Duitse Ridderorde (tot dan gevestigd in Ophemert) grond van de Sint Walburgkerk en verhuisde naar Tiel. De Ridderorde was min of meer voortgekomen uit de kruistochten (1095-1271). Massale maar vooral dramatische militaire expedities waren het geweest, voortgekomen uit het rooms-katholieke christendom en bedoeld om de moslims uit het Heilige Land (Palestina) te gooien. Maar ze liepen uiteindelijk stuk. Daarop richtte westelijk Europa onder aanvoering van de toonaangevende ridders haar zuiverings- en zendingsdrang op de in haar ogen woeste en heidense oostelijke gebieden van Europa zoals het huidige Polen. “Vermoed wordt dat in 1340 de Ridderorde naar Tiel kwam. Op de gekochte grond werd het Duitse Huis gebouwd. Van de Ridderorde maakten monniken deel uit, zodat tegen het Duitse Huis ook nog weleens ‘klooster’ gezegd wordt. Waarschijnlijk heeft de Ridderorde tot de zeventiende eeuw in Tiel bestaan.” Tenslotte, wat de molen betreft, de verwachting was dat die gebouwd was op de overblijfselen van de burcht.

Bevindingen

De diepe overblijfselen van de Sint Walburgkerk werden al in het voorjaar van 2009 ‘gespot’ bij een ander onderzoek. Het werd uitgevoerd omdat in het plantsoentje bij het Kalverbos bij het aanbrengen van een ondergrondse afvalcontainer een sarcofaag aangetroffen was. Er werd bij het onderzoek niet gegraven. Er werden signalen de grond in gestuurd en hoe ze ‘terugkwamen’ gaf aan wat er zich bevond. De diepe resten van de Sint Walburgkerk zijn in beeld gebracht en er staat op de hoek van Kalverbos en Sint Walburg nu een informatiebord. Ook al bevindt de locatie zich binnen het ‘grafelijke deel’, het stond los

van het grote onderzoek op het Dominicuskwartier. De resten van de kerk bevinden zich aan de buitenrand van het grafelijke deel.

Wat waren de bevindingen van ruim drie maanden graven op het Dominicuskwartier? Ten eerste dat de (eerste) ringwalburcht aangelegd moet zijn aan het eind van de negende eeuw, tussen pakweg 875 en 900. Een bijzonder verhaal is dat in 972 keizer Otto II (961-983) onder andere de palts Tiel als huwelijks-gift aan zijn jongere bruid gaf, de Byzantijnse prinses Theophanu. Een palts was meestal een burcht waar de oude Duitse keizers zich bij afwisseling ophielden voor onder andere de rechtspleging. Nijmegen was ook zo’n palts. Rond 1050 werd in Tiel een nieuwe burcht gebouwd.

Een tweede bevinding: van het veel later gebouwde Duitse Huis werden alleen een stuk van de kelder teruggevonden en een gracht van wel tien meter breed die er omheen liep. Met de bouw in de jaren zestig en de sloop van het ziekenhuis drie jaar geleden moeten veel resten van dat Duitse Huis verdwenen zijn. In de gracht werd veel gevonden dat archeologisch de moeite waard is. Het dateert van de periode 1350-1500.

De molen bleek niet gebouwd op de ruïne van de burcht maar op de aarden wal die om die burcht heen liep.

Specialisten

Een tiental specialisten gaat de vondsten onderzoeken. Er zijn ongeveer 1000 metaalresten gevonden en 10.000 aardewerkscherven, uit een zeer lange periode, van de 9de eeuw tot aan het begin van de 20ste eeuw.

Jan van Renswoude is zelf metaalspecialist. Dan zijn er nog specialisten voor het aardewerk, natuursteen, Romeinse dakpannen,

dierenbotten, menselijke botten, er is een botanisch expert, een pollenonderzoeker, een fysisch geograaf en nog een expert voor de aangetroffen schelpen. Er gaan zelfs spullen naar het buitenland; voor het toepassen van de C 14-methode (koolstofmethode) naar het Duitse Kiel.

1 juli 2009

Er is veel belangstelling van publiek en media. De open dag op 1 juli wordt druk bezocht. Cees Koot vertelt voor de camera: “Het zou mooi zijn als we bewoning uit de 9de eeuw zouden ontdekken.”

Jan van Renswoude kan later, op 28 september in de dependance van de Universiteit van Amsterdam in Beesd, zeggen dat de oudste vondsten inderdaad van de 9de eeuw dateren, zoals aardewerk en zilveren munten.

Op 1 juli kan Koot al wel meedelen dat er een restant van het Duitse Huis gevonden is, uit het midden van de 14de eeuw. En ‘een stukje gracht van het burchtterrein’. Duidelijk is dan al dat er veel resten van grachten op het terrein zijn. “Die hebben ze altijd ook als vuilnisbelt gebruikt, dus we komen veel afval tegen.”

Vraag op 28 september aan Van Renswoude: was het niet één grote belt van afval en sloopmateriaal (huizen, ziekenhuis) waarop jullie aan het werk waren? “Nee, dat viel ontzettend mee.”

Koot nog eens op de eerste juli: “We willen een goed inzicht krijgen in wat mensen gebruikten. Wat was hun materiële cultuur? Welke potjes en pannetjes hadden ze in huis en wat hebben ze gegeten?”

In ‘Tiel Actueel’, de voorlichtingspagina’s van de gemeente, zegt Van Renswoude een paar weken later: “Uit grachtvullingen zijn meerdere zilveren munten gehaald, twee ijzeren scheppen, een ijzeren dolkmes, een ijzeren bijl, compleet aardewerken drinkbekers en een vrijwel complete pelgrimshoorn.”

15 augustus

De weersomstandigheden zitten al geruime tijd mee. Ook op de 15de augustus zal het weer goed weer zijn, waarschijnlijk wordt het heet. ’s Morgens om tien uur is het wat je noemt behaaglijk. Er is ook een groepje (tamelijk) jonge archeologen aan het werk, of ze studeren voor dat beroep. Projectleider Koot zegt dat het voor het publiek interessant kan zijn eens te horen wie nou voor zo’n beroep kiezen.

Hanneke van den Dobbelsesteen (23) studeert kunstgeschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Dit archeologische werk is een stage. De studie kunstgeschiedenis houdt in dat je ook archeologievakken en veldwerk kunt doen. “Er zijn er van de opleiding kunstgeschiedenis niet veel die dit doen”, zegt ze.

Hanneke van den Dobbelsesteen, Valentijn van den Brink en Johan van Kampen. Foto: Jan Bouwhuis.

“De meesten gaan naar een museum, maar ik vind dit spannender dan een museum. Je bent hier ook heel fysiek bezig.”

Dit is haar eerste veldwerk in wat dan officieel een ‘masterstage’ van vijf weken heet. Veel voorbereidende studie hoefde ze er niet voor te doen: enkele colleges over archeologie. Hoe je tekeningen moet lezen bijvoorbeeld.

Met dit weer lijkt veldwerk een geweldig vak. “We hebben ook al wel slecht weer gehad”, zegt ze. “We gaan altijd net zo lang door tot het echt niet meer gaat.” Het is haar wel opgevallen dat stagebegeleiders haar steeds vroegen: gaat het nog? “Of ze dat aan mannelijke studenten ook vragen, weet ik niet...”

Of ze in de archeologie terecht komt, weet ze nog niet. Daar zal ze nog goed over moeten nadenken. “Heel vaak wordt me de vraag gesteld: is dit wat je je ervan voorgesteld had? Maar ik had me niet echt iets voorgesteld. Ik wilde gewoon weleens weten hoe zoiets gaat.” Is het moeilijk? “Je moet goed nadenken en veel overleggen. Dan kom je er wel uit.”

Valentijn van den Brink (34) is veldtechnicus. Hij studeert archeologie aan de Universiteit Leiden. Hij is deze dag bezig met een skelet dat een dag eerder aangetroffen werd, op tweeënhalve meter diepte. “We dachten: het zal wel weer een paard zijn.” Die waren er al meer gevonden. (Aan het eind van de opgravingen zijn er in totaal zeven skeletten van paarden uit de grond gehaald. Maar waar Van den Brink die dag aan bezig was, bleek al gauw niet van een paard afkomstig te zijn, maar van een mens.) Het woord ‘graf’ bleek ook niet van toepassing te zijn op wat ze aangetroffen hebben. “Het is niet echt netjes neergelegd.” Hij heeft nu bij elkaar gelocaliseerd: een bekken, bovenbeen, onderbeen en een voet. Er

achter heeft hij al een ruggegraat en ribben gezien. “Hebben ze een gat gegraven en het lijk er in gedumpt?” Het woord gedumpt durft hij wel te gebruiken, ‘want begraven doe je met respect, met een ritueel, dan gebeurt het netjes’. En dat is hier niet gebeurd. “Je gaat nu al nadenken wat het zou kunnen betekenen. Na de vondstverwerking in Beesd – zeg maar het schoonmaken – gaat de specialist aan het werk. Hij kan uit de vondsten veel opmaken; leeftijd, geslacht, pathologie (ziekten).” Van den Brink probeert op 15 augustus trouwens ook al te achterhalen hoe oud het skelet is. Daarvoor onderzoekt hij vooral het profiel rondom – de wand van grondlagen. “Je kunt uit een bepaalde grondlaag een tijd opmaken. Als een skelet daarin voorkomt, kan dat skelet ook uit die tijd zijn. Maar het wordt weer anders als er een gat gegraven is en het lijk daarin gegooid. Zoiets zie je dan.”

In zijn hoofd is een gedachte aan – een lijk uit – de Tweede Wereldoorlog opgekomen. “Dat zou best eens kunnen.”

Vindt hij zijn werk spannend? Hij beaamt dat. Maar dat het mysterie hem leidt, vindt hij te zwaar uitgedrukt. “Ik ben ook niet zo’n fan van mysterieboeken, als je dat bedoelt...”

De fase die na het graven volgt, vindt hij bijzonder interessant. “Het duurt meestal twee jaar dat specialisten aan het werk zijn. Daaruit kunnen conclusies voortkomen waar ik nu nog geen weet van heb.”

De skeletten houden de archeologen behoorlijk bezig. Van Renswoude kan een paar weken later in ‘Tiel Actueel’, de voorlichtingspagina’s van de gemeente, meedelen: “Ze dateren uit de periode 1400-1550. Het waren skeletten van drie jonge mensen, mogelijk twee mannen en een vrouw. Een specialist probeert uit te vinden wanneer precies ze gestorven zijn.”

De preciese datering van deze skeletten is nog onduidelijk, maar ze zijn wel uit de periode 1450-1700. Het zijn drie jonge mannen van begin twintig. De archeoloog op de foto is Steffen Baetsen. Foto: Jan Bouwhuis.

Cees Koot, ook in een krant: “Ze zijn snel in een kuil gedumpt, vlakbij de stadsmuren. Het waren toen woelige tijden in Tiel. Het zou dus kunnen zijn dat ze hier gevochten hebben.”

Dat ze, nog voor de specialisten aan het werk gaan, weten in welke – overigens ruime – periode ze doodgegaan zijn, komt doordat de grondlagen er omheen te dateren waren. Daar was namelijk veel steen bij. Koot: “En gebouwen van steen kwamen in de vijftiende eeuw in zwang.”

Johan van Kampen (28) is junior-archeoloog. Hij werkt acht jaar in de archeologie en is vorig jaar afgestudeerd. In Tiel is hij van begin tot eind aanwezig. Op 15 augustus zegt hij dat het net is of het opgravingsterrein groter is geworden in vergelijking met de start twee

maanden eerder. “Maar dat is schijn, het komt omdat we steeds verder naar beneden gegaan zijn.” Maar uiteindelijk betekent dat toch ook wel dat het oppervlak – het aantal vierkante meters – groter geworden is. In totaal is 3000 vierkante meter onderzocht.

Hij krijgt een telefoontje dat gaat over de eerder gevonden delen van skeletten. Hij zegt tegen zijn onzichtbare gesprekspartner: “We hebben twee mensen gevonden. Ze lijken zo de grond in gestampt te zijn. Misschien zijn het Duitsers...” Dat lijkt nou niet direct jargon voor een archeoloog? “Het is maar een theorie”, zegt hij. “Ze hebben hier nogal gevochten. In de grachten zijn ook helmen van Duitsers gevonden. De skeletten zitten diep en ook heel raar in de grond. De preciese datering moet nog komen.”

Van Kampen zegt dat het Dominicuskwartier nu dan wel hoog mag liggen, het is er ooit laag geweest, dan moet men volgens hem denken aan de periode 700-800. Daarna zijn er ophogingen geweest. Rond 900 – dat is de theorie – is er een ringwalburcht gebouwd. “Maar daar hebben we op dit moment eigenlijk nog maar weinig aanwijzingen voor gevonden.” Ze dachten dat de burcht gestaan had aan de ‘zuidkant’ van het terrein, richting Sint Walburgbinnensingel. Maar gaandeweg de opgravingen beginnen ze die burcht noordelijker te vermoeden, op de locatie naast het huidige klooster. Er zijn daar nogal veel tufsteen (natuursteen uit de Eifel) en zand aangetroffen. “Tufsteen is meestal afkomstig van eerdere gebouwen. En het zand kan van de Lingebedding zijn. Ik weet dat de Linge hier niet stroomde, maar het kan makkelijk een zijtak geweest zijn.” Dus, redeneert hij, die locatie naast het klooster is de hoogste plek, er zijn veel zand en tufsteen gevonden en er zijn vondsten gedaan, zoals de skeletten. “Het zijn belangrijke aanwijzingen dat hier de (ringwal) burcht heeft gestaan en niet daar waar hij altijd vermoed werd, zuidoostelijker dus.”

Van het Duitse Huis (van de Duitse ridderorde) is tot dan toe weinig teruggevonden, zegt Van Kampen. “Alleen een hoekje kelder en een stukje (tuin?)muur. En toch moet het een groot huis met een grote tuin geweest zijn.”

Er is die dag, 15 augustus, nog veel dat niet echt duidelijk is. Johan van Kampen zegt dat er dingen zijn die voor een archeoloog ook nooit duidelijk zullen worden. Hij zal zich er bij moeten neerleggen dat sommige aspecten vermoedens blijven. “Want het zoeken houdt op een bepaald moment op.”

28 september

De dependance van ACVU-HBS bevindt zich aan de Busterweg in Beesd, midden in het Culemborgse veld. Ooit was er een visserijproefstation van het toenmalige ministerie van landbouw en visserij gevestigd. Hier vindt de vondstverwerking plaats, maar veel meer is het een thuisbasis van de archeologen. Wat gevonden is en in Tiel al geregistreerd, wordt hier verder behandeld. Binnen en buiten maar vooral binnen, in de vele vertrekken van het gebouw, bevindt zich een onvoorstelbaar grote en vooral ook diverse hoeveelheid vondsten. Van metaal (ijzerbeslag van riemen, gebruiksvoorwerpen als messen en lepels), natuursteen materiaal als tufsteen en hergebruikte (?) Romeinse stenen, heel veel scherven aardewerk, botten van mens en dier, pollen. Het hoofd van een paard maar dat is nauwelijks te zien want in de schedel en er omheen zit aangekoekte modder en alles heeft precies dezelfde kleur.

Het is zo’n overstelpende verscheidenheid dat je snapt dat het twee jaar duurt om dit allemaal te onderzoeken en te beschrijven.

Jan van Renswoude: “Veel specialisten maken onderdeel uit van ons bedrijf. Ze lopen hier in Beesd vaak binnen. In pauzes wordt gepraat over de opgraving, er wordt veel uitgewisseld. Vaak krijg je in het veld al de grote lijnen te pakken, in je hoofd vormt zich het verhaal; je moet daar alleen nog het bewijs voor geleverd krijgen. Dat komt dan van de specialisten. Maar vóór de definitieve rapportage na twee jaar is er al heel veel kennis tussen archeologen en specialisten uitgewisseld.”

Hij hoeft niet lang na te denken over de vraag of de opgraving op het Dominicuskwartier voldoende gaf. “Dat gaf het.” Nooit het idee gehad dat ze aan het werk waren op een grote

afval- en sloopbelt? “Nee, dat was niet het geval.”

De specialisten

Twee specialisten gaan op enkele vragen in. Het zijn Henk van Haaster, archeobotanicus/palynoloog, en Jørn Zeiler, archeozoöloog, die de zoogdier- en vogelbotten voor zijn rekening neemt.

Hoe typeert u de opgraving in Tiel? Als een ‘van dertien in een dozijn’ of toch wel bijzonder? En als dat laatste het geval is, waarom?

Van Haaster: “Tiel is een heel oude stad, en er is nog niet zoveel bekend over de voedingsgewoonten van de vroegere bewoners. Een van de belangrijkste bezigheden van de vroegere bewoners van Tiel was de zorg om de dagelijkse voeding. Iedereen moest elke dag weer eten, er kwamen elke dag tientallen karrenvrachten en scheepsladingen voedsel de stad binnen. Wat was dat allemaal voor voedsel, waar kwam het vandaan en waar ging het naar toe? Het is mede mijn taak om dat allemaal uit te zoeken.”

Zeiler: “De opgraving in Tiel is er zeker niet een van dertien in een dozijn! Het bijzondere zit ‘m ten eerste in de locatie – een plek met een rijke historie – en de opgegraven bewoningsresten, zoals het Duitse Huis en de ringwal. Maar niet alleen die middeleeuwse resten van elitebewoning zijn interessant, ook de 19de eeuwse beerputten zijn dat, omdat juist die periode een archeologisch stiefkindje is en we nog veel kunnen leren over de veranderingen in voedingsgewoonten in die tijd.

Bij dat alles komt nog dat het organische materiaal (in mijn geval de resten van zoogdieren, vogels, vissen, e.d.) in het algemeen heel goed geconserveerd zijn en er dus veel aan te zien

is: de soort, de leeftijd waarop het dier is geslacht of dood gegaan, de manier waarop het is geslacht, etc.”

Kunt u aanschouwelijk maken hoe u te werk gaat bij uw onderzoek?

Van Haaster: “Ik moet de (plantaardige) voedingsgewoonten van de vroegere bewoners van het terrein reconstrueren. De beste manier om dit te doen is het keukenafval en poep van die mensen te bestuderen. We nemen dus grondmonsters uit beerputten en dergelijke, zeven dit, en halen dan onder een microscoop alle etensresten er uit. De meeste etensresten zijn door malen, kauwen en koken sterk beschadigd en vaak ook nog verrot. Toch weten we door onze ervaring vaak vele tientallen soorten graan, fruit, groenten, kruiden, specerijen, sierplanten en andere gebruiksplanten te herkennen.”

Zeiler: “Bij mijn onderzoek probeer ik allereerst de skeletresten op diersoort te brengen. Daarbij is een vergelijkingscollectie – botten van recente dieren – onmisbaar. Verschillende universiteiten en musea, maar bijvoorbeeld ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (de vroegere ROB, Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek) hebben zo’n collectie. Daarnaast probeer ik er achter te komen om welk skeletdeel het gaat (wat soms lastig is als je met kleine fragmenten te maken hebt). Daarna tel en weeg ik de resten, om zo de onderlinge verhoudingen te kunnen bepalen en iets te kunnen zeggen over welke soort(en) belangrijk was/waren voor de voedselvoorziening. In principe is ook te achterhalen hoe een dier is geslacht: bijl en mes laten hun sporen achter op de botten, maar als de conservering slecht is en het botoppervlak erg is aangetast, zijn zulke sporen vaak niet meer te zien. Wat

Van links naar rechts projectleider Cees Koot en de specialisten Jørn Zeiler, archeozoöloog, en Henk van Haaster, archeobotanicus/palynoloog.
Foto: Jan Bouwhuis.

ook een vast onderdeel van mijn werk is, is het bepalen van de leeftijd waarop een dier is geslacht of gestorven. Dat kun je, net als bij mensen, zien aan het gebit en aan de verbeening van het skelet. Soms hebben ook ziektes of andere ingrijpende gebeurtenissen in het leven van een dier (bijvoorbeeld een botbreuk of langdurige overbelasting) sporen nagelaten en kun je aan de hand daarvan iets zeggen over de leefomstandigheden van zo'n dier. Verder kun je ook metingen aan de botten doen. Op die manier kun je bijvoorbeeld de schofthoogte van een rund of de lengte van een snoek berekenen, en dat geeft weer informatie over de veeteeltmethoden (had men kleine schrielle koetjes of koeien met een flinke melk- of vleesopbrengst) of over de voorkeur die men had voor kleine of grote vissen.

Andere informatie die je uit de gevonden resten kunt halen is bijvoorbeeld welke wilde vogels en zoogdieren er in de omgeving van een woonplaats leefden en of men bijvoorbeeld bepaalde soorten vis of schelpdieren van elders heeft aangevoerd. Met name in stadscontexten (zoals in Tiel) kan het materiaal informatie geven over sociale en/of religieuze verschillen: de vondst van 'luxe' consumptiesoorten als patrijs, pauw, edelhert in rijke huishoudens of de afwezigheid van varkensbotten in Joodse huishoudens."

Wat zijn altijd de grote verschillen tussen nu en 1000 jaar geleden? Of varieert dat sterk bij opgravingen?

Van Haaster: "Er zijn altijd grote verschillen tussen nu en 1000 jaar geleden. De men-

sen hadden heel andere ideeën over gezondheid. Ze dachten bijvoorbeeld dat vers fruit en groenten ongezond waren. Als je verkouden was moest je geen vers fruit eten want dat was veel te koud. Bij verkoudheid moest je warme voedingsmiddelen nemen, bijvoorbeeld muskaatnoten of peper. De mensen aten vroeger dingen die wij tegenwoordig niet meer zo veel eten zoals paradijskorrels, mispels, vijgen en moerbeien. Veel dingen die wij tegenwoordig vaak eten bestonden in de Middeleeuwen nog niet in ons land, zoals sperziebonen, bloemkool, paprika's, tomaten, aardappels en rode bieten. Ook de gerechten die men vroeger bereidde, waren anders. Erwtensop met snoekenlever of gebraden kreeft met karperbloed spreken ons tegenwoordig niet meer zo aan! Kortom: vroeger waren veel dingen anders!"

Zeiler: "Inderdaad varieert dat sterk per opgraving. Een Steentijdwoonplaats heeft een heel ander spectrum dan een boerderij uit de Bronstijd, en die verschilt weer van een Romeinse villa. Sommige diersoorten die je regelmatig in prehistorische vindplaatsen tegenkomt, zie je later niet meer terug, zoals de oeros. Daarnaast verschijnen er nieuwe soorten, zoals kip en huiskat in de Romeinse tijd en konijn in de Middeleeuwen. Maar wat wel een groot verschil is tussen nu en 1000 jaar (en zelfs nog veel korter), is dat we onze etensresten niet of nauwelijks meer op ons eigen

erf weggooiden, maar het op centrale plaatsen dumpen of verwerken tot andere producten als compost e.d. Als in de toekomst archeologen een huis van nu opgraven, zullen ze misschien de conclusie trekken dat we allemaal vegetariërs waren..."

Hoe word je specialist?

Van Haaster: "Je kan specialist worden door veel ervaring op te doen met een bepaalde vondstcategorie. Je kan dat op universiteiten of hogescholen leren, maar veel specialisten hebben het zichzelf aangeleerd. Meestal zijn het echter wel archeologen of biologen die zich ergens in hebben gespecialiseerd."

Zeiler: "Specialist word je allereerst vanuit een belangstelling (in mijn geval biologie en archeologie), maar vooral ook door heel veel praktijkervaring: veel opgegraven en recent materiaal door je handen laten gaan, veel discussies voeren met collega's in binnen- en buitenland, veel literatuur lezen – en zeker in het begin niet bang zijn om af en toe fouten te maken, en daar weer van te leren."

Websites en e-mailadressen van ACVU-HBS en enkele woordvoerders in dit artikel: www.acvu-hbs.nl; j.van.renswoude@acvu-hbs.nl (Jan van Renswoude); cw.koot@let.vu.nl (Cees Koot); Haaster@biax.nl (Henk van Haaster); abone@planet.nl (Jørn Zeiler).

En Omstreken

Onze Oudheidkamer bestrijkt het Centraal Rivierengebied.

Niemand weet waar dat begint en nog minder waar dat ophoudt. Als het gaat over Tiel en Omstreken, dan is Tiel wel duidelijk. Maar hoe zit dat met de omstreek? Leeft u, Liendenaar of Ravenswaaijer, Zennewijner of Echteldse in een omstreek?

Ik weet het niet, maar voor iemand uit Ingen is Tiel een heel eind fietsen!

Neem nou bijvoorbeeld Chris van Esterik. Zijn vader en moeder leerden hem dat Ingen het centrum van de wereld is, allerminst een omstreek en dat heeft hij altijd onthouden.

Een paar jaar geleden vertelde hij als inleider op een van die onvolprezen boeiende avonden van Frits Kat en de zijnen, zullen we maar zeggen, over het café van zijn vader in Ingen en over de lange dagelijkse fietstocht naar het gymnasium te Tiel.

De jongens en meisjes uit Tiel zelf konden minstens een uur later opstaan om dezelfde lessen te volgen en fietsten, al of niet met hun ouders, op een mooie zomerse zondag wel eens hélemaal naar Ingen en dronken dan wat in die omstreek.

Bij Goos ja, Chris' vader, in café Ons Hoekje in de Dorpsstraat.

's Avonds keken ze dan terug op een mooie, maar vermoeiende dag.

Rinie, mijn vrouw, en ik, later ook met de kinderen, gingen vaak in Ingen een hapje eten. Dat was niet ver van ons huis in Lienden en bovendien erg gezellig. Het eten was degelijk en goed en de bediening volmaakt.

Goos van Esterik, een geboren kastelein en zijn vrouw, plus de zuster van zijn vrouw, zij maakten de dienst uit.

Goos deed de bar en de bediening in de zijkamer waar je eten kon.

Vrouw en schoonzuster in de keuken. Overzichtelijk, helder en vanzelfsprekend.

Goos kwam vragen wat de familie eten wou. Daar was groente, daar waren aardappelen en een stukje vlees. In die volgorde. En niet, zoals in Tiel, eerst vlees en dan daarbij een soort versiering van wat groentes en aardappelen.

Soep vooraf. Daarover ging het voorbereidend gesprek niet eens. Soep, wat voor soep moesten we maar herkennen.

Ik zie nog Goos vanuit de keuken binnenkomen in die erkerachtige zijkamer die eetkamer heette. Met twee borden soep. In elke hand één, met de duim over de rand. Als we aan het eten waren kwam hij binnen en vroeg standaard: 'Smáákt het, familie?' Je voelde dat ons antwoord hem écht interesseerde.

Toen onze jongens groter werden gingen ze naar de Chinees in Tiel of naar een ander restaurant.

Goos van Esterik in het centrum van de wereld.

Foto: Jan Bouwhuis.

En dat ging anders: géén duimen in de soep, géén ‘smáákt het, familie’, géén groente met aardappels en vlees. Géén pap toe.

Onlangs hadden wij over iets héél anders gezinsberaad. We hebben toen vastgesteld dat voor de jongens en voor ons het uit éten eigenlijk altijd het eten bij Goos is gebleven.

En, voor ik het vergeet, de rekening viel altijd mee. Dat heb je in Tiel niet zo gauw.

Ik weet niet, ik heb altijd het gevoel gehouden dat omstreken om je heen zijn. Zelf zit je in, ja bén je een beetje, het centrum.

Zouden ze in Tiel nou ook zo denken?

Henk van den Hoofdakker*

*

Henk van den Hoofdakker (72) is gepensioneerd algemeen directeur en lid van het College van Bestuur van Wageningen Universiteit. Hij heeft uiteenlopende publicaties op zijn naam staan zoals de streekmusical *Irisz*. Van 2006 tot 2009 was hij voorzitter van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken.

In de vorige Nieuwe Kroniek schreef Tjeerd Vrij over zijn verbazing dat de Joodse geschiedenis van Tiel nooit vastgelegd werd. Daarop begon deze 50-jarige organisatie-adviseur, die twaalf jaar geleden in Tiel kwam wonen, een onderzoek. Gesprekken met (Joodse) overlevenden en diepgaande research in archieven leverden hem zoveel materiaal op dat hij nu een boek geschreven heeft, 'Bittere tranen'. Hoe de Tielse kranten in de Tweede Wereldoorlog omgingen met de antisemitische nazipropaganda is een van de hoofdstukken. Een voorpublicatie.

Anti-Joodse propaganda in de Tielse pers

Door Tjeerd Vrij*

De vier Tielse kranten

De eerste verzetsactie tegen de Duitse bezetter in Nederland was in februari 1941. De aanleiding was de vernedering door NSB-ers van Joodse bewoners van de Amsterdamse Jodenbuurt. Tijdens één van de vechtpartijen die in de dagen hierna uitbrak, raakte een NSB-er zo zwaar gewond dat hij bezweek. De reactie van de Duitsers was meedogenloos. Ze paktten 425 Joodse mannen op en voerden hen af naar het concentratiekamp Mauthausen. De onrust onder de bevolking was zo groot dat de Februaristaking uitbrak. De Duitsers gaven via de pers hun versie van het verhaal over de dood van de NSB-er. Het weekblad van de NSB, 'Volk en Vaderland' schreef: *'Juda heeft het masker afgeworpen! Vermoord? Neen, vertrappt met sadistischen wellust! Vermorzd onder de lompe poten van een nomadenvolk dat niet van ons bloed is'*. Door middel van dit soort berichten probeerden de Duitsers instemming te verkrijgen voor de wijze waarop ze optraden. Landelijke dagbladen lieten zich hier volop voor gebruiken.

In Tiel werden deze landelijke kranten ook gelezen, keurig volgens de indeling van de zulen. Zo zullen katholieke gezinnen in Tiel een abonnement op de Maasbode hebben gehad, de protestantse gezinnen op de Standaard en de Joodse gezinnen op het Nieuw Israëlietisch Weekblad. Maar voor het lokale nieuws waren de mensen afhankelijk van de lokale kranten. Die gaven echter ook landelijk nieuws. Hoe

keken de Tielse kranten tegen het 'Jodenprobleem' aan?¹

Kranten waren in die tijd, naast de radio, de enige informatiebronnen voor nieuws. Hun functie in de maatschappij is dan ook niet meer te vergelijken met wat het nu is. In 1940 werden in Tiel zelfs drie lokale kranten verspreid: de Tielsche Courant (TC) van de firma Campaigne, de Nieuwe Tielsche Courant (NTC)

Van deze vier kranten die in Tiel en Rivierland in de oorlog verschenen, is nagegaan hoe antisemitisch hun berichtgeving was.

van de firma A. van Loon² en de Waalbode van drukkerij en boekhandel Sint Maarten. De Waalbode verscheen alleen op zaterdag. De TC verscheen drie en de NTC twee keer per week. De TC en de NTC hadden in 1940 allebei ongeveer 5000 abonnees. De abonnees van de TC zaten vooral in de stad Tiel en die van de NTC meer in de regio. De meeste huishoudens zullen een abonnement op één van deze kranten gehad hebben, soms in combinatie met een landelijke krant. Wegens papiergebrek en omdat deze kranten niet pro-Duits genoeg waren, kregen de Waalbode en de NTC al vrij snel een verschijningsverbod en verschenen op respectievelijk 27 en 30 september 1941 voor de laatste keer. De TC mocht nog een jaar doorgaan en verscheen tot 14 oktober 1942 (het aantal abonnees is dan gedaald tot 3000).

Ondanks de strenge Duitse censuur was er enige redactionele vrijheid. Dat is goed te zien aan deze drie Tielse kranten. Ze vertoonden grote verschillen in de mate waarin zij als spreekbuis voor de Duitsers optraden.

De Waalbode blijft neutraal

De Waalbode was een parochiekrant en

spreekbuis van de rooms-katholieke kerk. Veel ruimte werd ingenomen door evangelieverkondigingen, uitgebreide toelichtingen op de liturgie en pleidooien om volgens de regels van Rome te leven. Het wereldlijke nieuws was hieraan ondergeschikt. Al bladerend door de krant van toen, valt anno 2009 de toon op waarmee de kerk in het persoonlijk leven van mensen probeerde binnen te dringen. Met teksten die bijvoorbeeld ‘goede katholieken’ op hun plicht wezen voor het stichten van een groot gezin. Of het onderstrepen van de ‘ernstige verplichting’ van ouders om ervoor te waken dat hun kinderen geen gemengde verkering of een gemengd huwelijk aan zouden gaan omdat die een ‘groot gevaar opleveren voor het verlies van het geloof’.³

In het jaar voorafgaand aan de bezetting was het commentaar in de Waalbode anti-Duits en zeer anticommunistisch. De katholieke kerk zag het communisme namelijk als een nog groter gevaar dan het nationaal-socialisme. Op 27 januari 1940, de Duitsers waren vijf maanden daarvoor Polen binnengevallen, werd aandacht besteed aan het ‘lijden der Polen’. De Joden werden apart genoemd: *‘De Poolsche Joden worden in afzonderlijke ghetto’s samengebracht die volkomen ontoereikend zijn voor de miljoenen die daar moeten leven’*. Twee weken later citeerde men uit de L’Osservatore Romano (de krant van het Vaticaan) met een veroordeling van de landverhuizingen die in Polen plaatsvonden: *‘De berichten uit Polen zijn zeer droevig, niet alleen vanwege de materieele nood, maar ook wegens de geestelijke nood’*. Of de tienduizenden Joden die op dat moment al in Polen werden vermoord, deze katholieke zorg om hun geestelijke nood op prijs hebben gesteld mag je je afvragen, maar men benoemde de ellende die in Oost-Europa aan de gang

was wel. Na mei 1940 is de anti-Duitse toon in de Waalbode verdwenen. Hier en daar werden toespraken van NSB- en nazi-kopstukken opgenomen. Enkele anti-Joodse maatregelen werden afgedrukt, maar men hield deze berichten klein. In de keuze van de artikelen deed men er geen schep antisemitisme bovenop. Nergens zie je een redactionele verdediging van de Duitse terreur. Uitingen van verzet van aartsbisschop De Jong, die openlijk tegen de anti-Joodse maatregelen protesteerde, zie je in de krant niet terug. Dat is wel te begrijpen, want publicatie hiervan zou meteen tot een verspreidingsverbod hebben geleid. De katholieke signatuur in de berichtgeving probeerde men echter duidelijk te bewaren.⁴

Antisemitisme in de Tielsche Courant

De TC en de NTC gaven veel meer ruimte aan de publicatie van de anti-Joodse maatregelen die door de Duitsers werden ingevoerd. De TC deed dat vanaf mei 1940 22 keer. De NTC 'maar' acht keer. Tussen deze twee kranten is nog een ander, belangrijker verschil. Een verschil dat niet door een hogere frequentie en een later opheffingsverbod verklaard kan worden. De Tielsche Courant had duidelijk ook een andere toon in haar berichtgeving. Zij nam, naast het publiceren van al die anti-Joodse verordeningen, 27 keer artikelen op waarin teksten voorkwamen die Joden in een negatief daglicht zetten. Bijvoorbeeld door de anti-Joodse maatregelen te verdedigen. Sommige van deze artikelen waren zeer antisemitisch. Zo verdedigde de krant de invoering van de Jodenster door een artikel uit de

Uit de Tielsche Courant van 8 mei 1942. De krant verdedigde de invoering van de Jodenster door een artikel uit de NSB-krant 'Volk en Vaderland' over te nemen met als titel 'Het jodenmerk – Veiligheidsteeken. Oud-vaderlandse traditie hersteld'.

NSB-krant Volk en Vaderland over te nemen met als titel 'Het jodenmerk – Veiligheidsteeken. Oud-vaderlandse traditie hersteld' (8 mei 1942). Hierin werd de Jodenster als een 'buitengewoon zachte maatregel' gekwalificeerd. 'Nodig om ons te beschermen tegen ongewenste invloeden van joden'. Om de Joden vervolgens een reeks van negatieve karaktereigenschappen in de schoenen te schuiven. Tussen de berichtgeving over de prijzen van kersen en varkens, staat dan een zin waarin de auteur maar liefst zes diskwalificaties over de Joodse 'aard' heeft weten te plaatsen: 'Steeds opnieuw werd de Germaansche gastvrijheid door de joden misbruikt door uitlevering hunner grenzelooze hebzucht, heerschzucht en bemoeizucht en hun geneigdheid en geslepenheid om de bestaande rechtsorde te saboteren'.

De hoofdredacteur van de Tielsche Courant, de NSB-er Anthonie W. van Krieken, wist een stempel op de inhoud van de krant te drukken. Zo deed de Tielsche Courant uitgebreid verslag van toespraken van NSB-ers en bekende nazi's. Toespraken die doorspekt waren van Jodenhaat. Een voorbeeld is een verslag van

**Het jodenmerk –
Veiligheidsteeken.**

**OUD-VADERLANDSCHE TRADITIE
HERSTELD.**

Volk en Vaderland van heden wijdt een uitvoerig en gedocumenteerd artikel aan de invoering van het jodenteeken hier te lande en stelt vast, dat hiermede eene oude traditie hersteld wordt.

Tot diegenen onder de Nederlanders, die zich over de jodenster ergeren en de meening aanhangen, dat deze maatregel indruischt tegen den oud-Nederlandschen geest van verdraagzaamheid, richt het blad het gegronde verwijt, dat zij hun eigen geschiedenis niet kennen.

bijna een halve pagina van een toespraak die de Duitse nazi Dr. Ley tijdens een bezoek aan Nederland gaf. Onder het kopje *'De Jood zal in Europa het veld moeten ruimen'* citeerde de krant de leider van het Duitse Arbeidsfront met zinnen als *'Daarom moet ook de wereld weten dat de Jood in Europa het veld zal moeten ruimen opdat Europa voor het eerst werkelijk vrij worde.'* (13-5-1942).

De Nieuwe Tielsche Courant publiceerde vanaf mei 1940 tot haar opheffing 'maar' acht keer over anti-Joodse maatregelen en kwam 'maar' zeven keer met berichten waaruit je kon opmaken dat er iets mis zou moeten zijn met Joden. Bovendien zijn die berichten nogal neutraal. Zoals de mededeling *'Te Boekarest worden 784 joodse advocaten uitgesloten'* en *'De Rijksleider dr. Frank geeft waarschuwing tegen de Joden. – De Duitse stad Krakau wordt bevrijd van haar Joodse karakter. Wie als Jood zonder vergunning nog te Krakau vertoeft, zal tot dwangarbeid worden verplicht'*.⁵

De Teisterbander als spreekbuis van de NSB

In het kader van de persreorganisatie maakte het door de Duitsers opgerichte Departement van Volksvoorlichting en Kunsten (DVK) in de loop van 1942 plannen om alle Betuwse bladen op te heffen en één groot streekblad uit te brengen. Eén voor één kregen de regionale bladen dan ook een verschijningsverbod opgelegd, waarbij de minst pro-Duitse natuurlijk als eerste aan de beurt waren.

Hoofdredacteur Van Krieken (van de Tielsche Courant) wist via zijn contacten op het DVK dat er een persreorganisatie ging plaatsvinden en probeerde eerst een fusie tussen de TC en de NTC te bewerkstelligen. Toen dit niet lukte omdat de eigenaar van de NTC zijn

krant niet wilde verkopen, zocht Van Krieken contact met Ter Haar & Schuyt in Leerdam, uitgever van diverse regionale bladen zoals de Zaltbommelsche Courant. De eigenaars van deze uitgeverij, de vier broers Ter Haar, waren wel happig om uitgever te worden van een groot streekblad. Er werd met allerlei partijen gesproken met als resultaat dat het DVK goedkeuring gaf De Teisterbander op te richten. Een goedkeuring onder de voorwaarde dat pagina één gereserveerd werd voor NSB-nieuws en Duitse propaganda, iets waar Van Krieken en de gebroeders Ter Haar mee akkoord gingen. De nieuwe krant verscheen vanaf januari 1943 in de rayons van onder andere de Tielsche, de Nieuwe Tielsche, de Zaltbommelsche en de Culemborgsche Courant. De Teisterbander werd gedrukt bij Ter Haar & Schuyt te Leerdam, Van Krieken werd de hoofdredacteur, het hoofdagentschap werd op het kantoor van de NTC van de firma A. van Loon in Tiel gevestigd: de Duitsers hadden één kanaal gecreëerd om de hele regio met hun propaganda te bestoken. Zo lijkt iedereen een stukje van de te verdelen koek te hebben gekregen.⁶

Van Krieken schreef zelf geen hoofdartikelen meer, maar nam hiervoor de NSB-er W. Streng aan. Ook huurde hij de NSB-er en docent op de Tielse H.B.S. E.R.J. Brünner in, die natuurhistorische artikelen mocht schrijven. Inhoudelijk zette De Teisterbander de ingeslagen weg van de TC voort en lijkt het wel het lijfblad van de NSB te zijn geworden. Vele malen werden toespraken van de NSB-leider Mussert op de voorpagina afgedrukt. Op de verjaardag van Mussert werd uitgebreid aandacht besteed aan de 'grote leider van het Nederlandse volk'. Ook werd veel ruimte ge-

reserveerd voor de ‘successen’ van de Duitse legers aan het Oostfront. In februari 1943 drukte de krant een proclamatie van Hitler af met onder andere de volgende regels:

[...] dat het eeuwige en onveranderlijke doel van alle joden is, de volken uit te plunderen en tot slaven van hun internationale misdadigersgilde te maken [...] Zoals echter het Duitse volk door dit inzicht den binnenlandsen joodschen vijand met succes heeft bestreden en op het punt staat hen voorgoed te liquideeren, zo zullen ook de andere volken [...] front maken tegen het ras dat hen allen tracht te vernietigen.⁷

Enkele weken later werden uit een artikel van de Duitse minister Goebbels (‘De oorlog en de joden’) met instemming grote stukken tekst geciteerd. De schuld voor de oorlog werd de Joden in de schoenen geschoven en Goebbels maakte duidelijk wat hier de consequenties van zouden zijn:

‘Het jodendom heeft dezen oorlog gewild [...] Het is derhalve een eisch van staatsveiligheid, dat wij in ons eigen land de maatregelen nemen die gepast schijnen om de strijdende Duitse volksgemeenschap tegen dit gevaar te beschermen [...] De joden zullen zich hebben te verantwoorden voor hun tallooze misdaden aan het geluk en den vrede der menschheid.[...] Het is een wereldprobleem van de eerste orde, dat door de thans levende generatie opgelost kan worden en ook opgelost moet worden [...]. Of wij vernietigen dit gevaar, of de volken worden door dit gevaar vernietigd.’

Op 13 maart 1943 riep De Teisterbander haar lezers op voortvluchtige Joden *‘overeenkomstig de voorschriften en onverwijld aan te geven bij de*

meest nabije politie-autoriteit’. Qua timing was deze oproep om je Joodse burens te verraden het juiste moment, want drie weken later werd Tiel *‘Judenfrei’* gemaakt.

Echt gezellig was het intussen niet op de burens van de krant. Van Krieken en de gebroeders Ter Haar hadden doorlopend ruzie. Twee keer deden de broers een poging Van Krieken te ontslaan en twee keer wist Van Krieken dat ongedaan te maken via zijn NSB-contacten. Uiteindelijk lukte hen dat wel. Voor de inhoud van de krant maakte dat weinig uit, want ze benoemden opnieuw een NSB-er tot hoofdredacteur, B. Uiterwijk Winkel, en de krant ging gewoon door met zijn pro-Duitse en antisemitische berichtgeving.

Wat precies het effect is geweest van de verspreiding van al die antisemitische teksten op de Tielse bevolking, is moeilijk in te schatten. Het vorenstaande maakt wel duidelijk dat er grote verschillen zijn geweest in de mate waarin de Tielse kranten aan deze propaganda meewerkten. De Tielse Courant en De Teisterbander hebben zich in ieder geval, zonder enige weerstand van haar eigenaren, volop voor de verspreiding van Jodenhaat laten gebruiken.

De perszuivering na de bevrijding

Na de bevrijding werd het hele perswezen gezuiverd. Iedere krant mocht pas verschijnen nadat ze daar een vergunning voor had gekregen. Kranten met een twijfelachtige reputatie kregen die vergunning niet en moesten wachten tot de Raad voor de Perszuivering een oordeel over hen had uitgesproken.

In Tiel vlogen als eersten de eigenaren van de TC en de NTC elkaar in de haren. Ze beschul-

digden elkaar van pro-Duitse propaganda tijdens de bezetting. Inzet was het verkrijgen van een vergunning om drie keer per week te mogen verschijnen. De TC was kennelijk slim geweest, had deze vergunning bij het Militaire Gezag weten te verkrijgen en ging op abonneejacht, terwijl de NTC het met twee keer per week moest doen. Dit laatste omdat het Militaire Gezag ingefluisterd was dat de NTC had samengewerkt met De Teisterbander (wat waar was). De eigenaar van de NTC, L. H. Van Loon Sr., was hier woedend over en schreef in een brief aan de Persraad: *'Een bezwaar is ook dat mijn concurrent, de nog niet-gezuiverde TC, wel drie keer per week gaat verschijnen en dit voor haar een grote voorsprong beteekent.'* Beide kranten brachten pleitbezorgers in stelling. Mr. Ir. B.W. Haveman betoogde dat van Loon Sr. na de bevrijding de kwalificatie 'zeer betrouwbaar' had gekregen en wees er op dat de hoofdredacteur van de TC, Van Krieken, een NSB-er was. Ook was volgens Haveman de TC in 1942 gestopt met verschijnen, niet vanwege papiergebrek, maar wegens gebrek aan belangstelling (door haar pro-Duitse houding). Op zijn beurt betoogde A. Verschoor uit Culemborg, die de eigenaar was van het bedrijf dat de TC drukte (en dus een zakelijk belang had), dat de firma Van Loon *'doelbewust en vrijwillig de propaganda van de Duitschers en de NSB gedurende de bezettingstijd gevoerd en gesteund heeft'*. De eigenaars van de TC erkenden dat ook de TC tot *'spreekbuis van het departement van volksvoorlichting is gemaakt'*, maar de verantwoordelijkheid hiervoor werd volledig in de schoenen geschoven van de voormalige hoofdredacteur Van Krieken, die op 8 mei 1945 was opgepakt op verdenking lid te zijn geweest van de NSB

en geïnterneerd was in kamp Vuren. Dat ze zelf wel aan de krant verdiend hadden, werd wijselijk verzwegen.⁸

De protesten van de NTC hebben niet tot het gewenste resultaat geleid. Eerst moest de Commissie voor de Perszuivering haar werk doen. Die ging ook aan de slag en deed uitgebreid onderzoek naar de inhoud van de TC, NTC en De Teisterbander én naar de betrokkenheid van Van Krieken en de eigenaren van deze kranten.⁹ Verdachten en getuigen werden gehoord, lijsten samengesteld van krantenartikelen die als pro-Duits werden gezien, processen-verbaal opgesteld, dagvaardigingen verstuurd.

De verdachten mochten zich op een zitting in Utrecht in juli 1946 verdedigen. De gebroeders Ter Haar huurden hiervoor een advocaat in. Hier deden ze goed aan, want met name hen werd het vuur na aan de schenen gelegd. Volgens de Commissie waren hun belangen het grootst. Met het uitbrengen van De Teisterbander verkregen zij in januari 1943 weer een eigen krant. Een krant die bovendien werd verspreid in de rayons van hun concurrenten. Wanneer de oorlog voorbij zou zijn, zouden ze daar meteen vaste voet aan de grond hebben. Voor het drukken van de gewenste oplage was een rotatiepers nodig waar ze toen ook een vergunning voor kregen.

Op 27 juli 1946 kwam de Commissie voor de Perszuivering met uitspraken die voor een aantal betrokkenen een ontzegging inhield van het recht werkzaam te zijn als journalist of als leidinggevende bij een krant. De vier broers Ter Haar kregen met een ontzegging van vijf jaar de zwaarste straf. Zij werden ver-

antwoordelijk gesteld voor de inhoud van De Teisterbander en voor het handhaven van de twee NSB-ers die de meeste artikelen hadden geschreven (Streng en Uiterwijk Winkel). Vader en zoon Van Loon kregen een ontzegging van drie maanden. De Commissie erkende dat ze weinig invloed hadden op de inhoud van De Teisterbander, maar hen werd verweten wel leiding te hebben gegeven aan het verspreiden van deze krant naar hun abonnees. Daardoor hadden zij 'De Teisterbander tot hun eigen blad gemaakt'. Van Krieken was tot 26 juni 1943 hoofdredacteur geweest en daarom vond de Commissie dat hij tot die datum aansprakelijk was voor alles wat in de betrokken bladen (lees: De Teisterbander en de TC) was verschenen. Hij mocht zijn vak twee jaar lang niet meer uitoefenen.

De eigenaren van de TC kwamen er nog het beste vanaf. Een schoonzoon van Campagne (Van Dalen) had de krant voor de oorlog gekocht, zich verder alleen op afstand met de krant bemoeid en voor de dagelijkse leiding J. Dekkers en J. v.d. Velden benoemd. Van deze drie komt alleen de naam van Dekkers terug in de processtukken en omdat zijn werkzaamheden 'in hoofdzaak de handelsdrukkerij betroffen' werd hem geen ontzegging opgelegd. Dat de eigenaren Van Krieken met zijn pro-Duitse en antisemitische artikelen zijn gang lieten gaan, werd nergens als bezwaarpunt aangevoerd.

Het gaat er nu niet om de juistheid van deze vonnissen te beoordelen. Wel is het in het kader van de analyse van de verspreiding van Jodenhaat in de Tielse kranten van die tijd, interessant om te zien in hoeverre het antisemitisme van de TC en De Teisterbander de betrokkenen bij deze kranten werd aangerekend. Antisemitisme werd door de Commissie voor

Henry Ford over het Jodenvraagstuk

In 1920 verscheen in het veel gelezen tijdschrift *The Dearborn Independent* een artikel: - De jood naar karakter en in het bedrijfsleven van Henry Ford, den bekenden Amerikaanschen autokoning. Nog nimmer was in Amerika het jodenprobleem op zulk een openhartige wijze behandeld, zooals Henry Ford het hier deed. Het tijdschrift nam een ongekende vlucht. De oplage steeg na het eerste artikel

In de Tielsche Courant verscheen een serie van drie artikelen waarin waarderend gesproken werd over het extreem antisemitische boek van de Amerikaanse autopionier Henri Ford.

de Perszuivering nergens als apart bezwaar genoemd. De lijsten van artikelen die van de betrokken kranten werden aangelegd 'waardoor nationaal-socialistische ideeën dan wel ideologieën van den vijand ingang zouden hebben kunnen vinden' bevatten toespraken van Mussert, propaganda van de NSB, oproepen om aan het Oostfront te gaan vechten en artikelen die bepleitten dat goede vaderlanders offers voor de Nieuwe Orde dienden te brengen. Slechts één expliciet anti-Joods artikel werd genoemd.¹⁰ Advertenties om 'schouder aan schouder' met de Duitsers mee te vechten en laatdunkende uitspraken over leden van het Koninklijk Huis werden alle betrokkenen zeer zwaar aangerekend. Een serie van drie artikelen in de TC¹¹ waarin reclame gemaakt werd voor een in het Nederlands vertaald extreem antisemitisch boek van Henri Ford, werd daarentegen in het geheel niet genoemd.¹²

Nu terugkijkend kunnen we stellen dat deze blinde vlek van de Commissie een uiting was van een algehele onverschilligheid in de jaren na de oorlog inzake de Jodenvervolgung. Men liep met een grote boog om dit onderwerp heen.

In hoger beroep

De gebroeders Ter Haar en vader en zoon Van Loon gingen in beroep tegen het vonnis van de Commissie en op 27 juli 1949 deed de Raad van Beroep voor de Perszuivering uitspraak.¹³

We zijn dan al drie jaar verder en Nederland is druk met de wederopbouw. Men wil vooruit en die ellendige oorlog achter zich laten. Die gewijzigde houding wordt ook zichtbaar in de uitspraken van de Raad van Beroep.

De Raad oordeelde dat de heren Van Loon weliswaar als agenten een *‘zeker percentage van de abonnementsgelden ontvingen’*, maar dat ze ten aanzien van de directie en de redactie van De Teisterbander geen zeggenschap gehad hebben en vernietigde de uitspraak van de Commissie. Over de vier broers Ter Haar oordeelde de Raad dat *‘aan de goede vaderlandse gezindheid niet hoeft te worden getwijfeld en dat met name de heer H.P. Ter Haar herhaaldelijk verkeerde copie heeft verwijderd’*. Ook vond de Raad het positief dat de betrokkenen af en toe illegaal drukwerk hebben gedrukt en daarmee *‘een steentje aan het verzet hebben bijgedragen’*. Desalniettemin vond de Raad dat de broers in hun streven om De Teisterbander minder pro-Duits te laten zijn *‘geenszins zijn geslaagd’* en dat de betrokkenen hiervoor niet vrijuit kunnen gaan *‘doch dat met een aanmerkelijk kortere ontzetting kan worden volstaan’*. Verder meende de Raad dat er onderscheid tussen de betrokkenen diende te worden gemaakt. Afhankelijk van de specifieke rol verlaagde de Raad de ontzetting van vijf jaar voor alle vier de broers naar 2 jaar (twee keer), 1,5 jaar en 1 jaar. Omdat deze termijnen inmiddels waren verlopen (er werd gerekend vanaf 5 mei 1945) kregen de broers een verklaring van geen bezwaar om weer een leidende niet-journalistieke rol in het perswezen op zich te nemen.

Met Uiterwijk Winkel, die ook in beroep was gegaan, had de Raad minder genade. Hij was vanaf juni 1943 de hoofdredacteur van De Teisterbander en had daarvoor bij enkele landelijke kranten ook volop de lezers met nazi-propaganda bestookt. De Commissie voor de Perszuivering had hem voor deze rol wegens *‘het dienen van de vijand, hetgeen geestelijke en feitelijke collaboratie is’* een zware straf van 20 jaar ontzetting gegeven. In het hoger beroep zag de Raad geen verzachtende omstandigheden, maar bracht de straf meer in lijn met de strafopleggingen van anderen en verlaagde de ontzetting naar 12 jaar. Dat Uiterwijk Winkel in eerste instantie 20 jaar ontzetting kreeg en Van Krieken slechts twee jaar, zou bij Van Krieken wel eens tot de gedachte kunnen hebben geleid dat hij er niet zo slecht vanaf gekomen was. Van Krieken had in ieder geval zijn straf geaccepteerd en was de enige van alle betrokkenen die niet in hoger beroep ging. Als zoon van een kapper was hij waarschijnlijk goed doordrongen van het gezegde *‘Wie geschoren wordt kan beter stilzitten’*.

Noten

- 1 De genoemde kranten kunnen in het Regionaal Archief Rivierenland op microfiches nagelezen worden.
- 2 Er waren in 1940 drie generaties Van Loon: A. van Loon, maar die overlijdt in 1941, L.H. van Loon uit 1878 en L.H. van Loon uit 1916. De laatste twee, die we in dit hoofdstuk ‘vader en zoon’ noemen, gaven tijdens de oorlog leiding aan de firma.
- 3 Zie bijvoorbeeld de Waalbode 27 september 1941.
- 4 De bisschoppen waarschuwden in een herderlijk schrijven in 1934 al tegen de NSB, gevolgd door een uitdrukkelijke veroordeling in 1936. De leiders van de NSB worden vanaf dat moment niet meer tot de Heilige Sacramenten toegelaten. Vanaf januari 1941 gold deze maatregel ook voor gewone NSB-leden. Zie J. Snoek, pagina. 25.
- 5 Zie de Nieuwe Tielsche Courant van 3 september 1940 en die van 23 augustus 1940.
- 6 Deze reconstructie is gemaakt op basis van documenten.

ten en correspondentie gevonden in het archief van de Commissie voor de Perszuivering: NIOD, toegang 194, inventaris nummers. 69, 70, 71, 72.

- 7 De Teisterbander van 26-2-1943.
- 8 De correspondentie waarop deze tekst is gebaseerd, bevindt zich bij het NIOD in het archief van de Commissie voor de Perszuivering (toegang 194, inv. nrs. 11 en 20).
- 9 Zie voor de diverse processen-verbaal en de uitspraak van de Commissie het archief van de Commissie voor de Perszuivering: NIOD, toegang 194, inv. nrs. 145.
- 10 'Maatregelen tegen de Joden in Denemarken' uit De Teisterbander van 13-10-1943.
- 11 Zie de Tielsche Courant van 12 en 19 augustus en 2 september 1942.
- 12 Deze Amerikaanse oprichter van het automerk Ford en uitvinder van de 'lopende band' was een bewonderaar van Hitler en haatte de Joden. In het bewuste boek 'De Internationale Jood' uit 1925 worden Joden bladzijde na bladzijde gebrandmerkt als 's werelds grootste probleem. De Tielsche Courant spoorde de lezer aan: 'Vraagt ernaar bij uw boekhandel. Dit boek geeft u een goed inzicht in de joodsche praktijken [...]'. De titel van de beruchte Duitse film 'Der Ewige Jude' is afkomstig van dit boek.
- 13 Zie het Nationaal Archief waar het archief van de Raad van Beroep voor de Perszuivering wordt bewaard. Toegang 2.14.13, inv. nr. 36 en 42.

Tjeerd Vrij
Bittere tranen
Jodenvervolging in Tiel en omgeving

Overweegt u het boek (250 blz. en 60 afbeeldingen, waaronder unieke foto's van de voormalige Joodse gemeenschap) aan te schaffen, dan kunt u (vrijblijvend) een reservering maken door een berichtje te sturen naar tjeerd.vrij@gmail.com (met vermelding van naam, adres en telefoonnummer; bellen mag ook: 06 – 53 59 17 22). U bent dan, in verband met de beperkte oplage, verzekerd van een exemplaar. (De prijs is nog niet bepaald, maar zal rond de 17,50 euro zijn). De presentatie van het boek is gepland in januari.

Op zaterdag 10 oktober showen 'Vikings' gevechten in Tiel.

Foto: Jan Bouwhuis.

Vikingen richting Waalkade

Op donderdag 8 oktober, even voor het Vikingenweekend in Tiel, hangt de gemeente, kort na de A 15, een verwijsbord op richting centrum: *Vikingen richting Waalkade*. Zo wordt het ze wel erg makkelijk gemaakt, denk je.

Vrijdagmiddag bouwen ze er tenten op, sommige in de vorm die in ons brein inderdaad Vikingentent kunnen heten. Een biertapwagen van Grolsch staat trouwens als eerste op de Waalkade. Alexandra van Steen, directeur van het Flipje- en Streekmuseum en de belangrijkste initiatiefneemster voor dit weekend, staat overal te praten met wat waarschijnlijk Vikingen in burger zijn, en vaak is ze ook met de mobiel in de weer. Ze lijkt trouwens wel een beetje op een Viking(vrouw), met die vlechtjes. Daar komt Marian Matser aanfietsen, de centrummanager van Tiel. “Leuk hè”, roep ik, “ja hè” roept ze terug.

De organisatie is van H.E.T, Historische Evenementen Tiel, waarin het museum, het Regionaal Archief Rivierenland en Stadspromotie Tiel participeren. Dit is het eerste evenement van H.E.T. Het is duizend jaar geleden dat de Vikingen – in 1009 – Tiel geteisterd zouden hebben. In 1996 werden er diep onderin Tiel kades aangetroffen die met delen van Vikingschepen gemaakt waren. Zaterdag 10 oktober begint om half drie een veldslag op een terrein bij de walmuur, het Paardewater. Er is veel publiek. Zogenaamd soldaten van het keizerlijke leger (de Duitse keizer was toen de baas in een groot deel van West-Europa) verdedigen zich tegen de Vikingen. Een Vikingvrouw becommentarieert de slag. Waar staat ze eigenlijk? O ja, dáár, tussen het publiek. De Vikingen hebben een uitstekende geluidsinstallatie meegebracht. Hun auto’s, campers en tenten zien er trouwens ook goed uit. Armoedzaaiers zijn het zeker niet.

In de slag doen ook een paar vrouwen mee, je moet wel goed kijken want ze lopen en gedragen zich als mannen. Maar ze worden meestal toch verraden door hun heupen en, eerlijk is eerlijk, ze vechten ietsje eleganter dan de mannen van wie er nogal wat een beste buik onder hun maliënkolder moeten meevoeren. Na afloop klinkt er applaus op. Na elke slag volgt er een nieuwe nadat de presentatrice gezegd heeft *Dead arise*. En daar gaan ze dan weer, *Dead men walking*.

Moet je klappen voor zoiets?

Twijfel!

Dan valt me, op de achtergrond, tegen het ravelijn, het oorlogsmonument op: ter herinnering aan veertien mensen uit Maas en Waal die in 1944 als represaille door de Duitsers doodgeschoten werden.

Weer die vraag: moet je klappen voor dit soldaatje spelen?

Je maakt afwegingen: als je hier ethische problemen mee hebt, moet je ook niet naar een oorlogsfilm gaan want die zijn in 99 van de 100 gevallen om commerciële redenen gemaakt – geweld als amusement en zeker niet om geschiedkundige of waarschuwende motieven.

Eigenlijk is het absurd zoals het historisch bewustzijn werkt, of beter gezegd niet werkt. Hoe bloedig iets ook is geweest (want die Vikingen sloegen je met die grote bijlen toch echt dwars door midden), hoe langer het geleden is des te joliger mag je er over doen.

Over honderd jaar wordt op dat veldje voor het Tielse monument misschien wel de executie in 1944 van die veertien gijzelaars nagespeeld – door als Duitse soldaten verklede hobbyisten.

Kijker

Expositie duurt tot 30 januari

De Vikingen zijn al lang weer weg maar de expositie 'Oorlog en Vrede in het Rivierenland' duurt nog tot 30 januari in het Regionaal Archief Rivierenland (RAR). Net zoals andere uitingen in de stad, maakt de expositie deel uit van de grootscheepse 'Vikingenmanifestatie'. Tussen 1006 en 1009 moeten ze Tiel geteisterd hebben en dat werd (wordt) herdacht omdat dat nu duizend jaar geleden is.

Het is in het RAR een bescheiden expositie maar dat kon ook niet anders want er is in het archief slechts weinig aanschouwelijk materiaal aanwezig om oorlog uit te beelden, en vrede al helemaal niet. Alleen van 1940-1945 is er vrij veel.

De tijd ervóór kan door een onderzoeker met grote stappen doorgelopen worden. Niet dat Tiel niet vaak te maken had met strijd en oorlog, maar behalve in geschreven taal zijn er maar weinig tastbare resten van overgebleven.

Toch hebben de samenstellers van de tentoonstelling – met wat er dan wel is – een boeiende expositie in elkaar gezet, met een leerzame catalogus als begeleiding. Aandacht is er ook voor Nederlands-Indië en de (vredes)missies naar landen als Korea, Libanon, Irak en Afghanistan; en zo ver dat mogelijk is, is dat regionaal 'vertaald', zoals met het tonen van het boekje dat familie en vrienden van Zoelmonder Jeroen Oosthoek maakten. Hij was het eerste slachtoffer van de missie in Irak.

Origineel was de openingshandeling van de expositie: het publiek kreeg witbrood met roomboter. Het herinnerde aan het Zweedse brood dat in de laatste oorlogsweken van 1945 in Nederland 'gedropt' werd.

'Oorlog en Vrede in het Rivierenland', expositie in Regionaal Archief Rivierenland, Sint Agnietenstraat 28, Tiel, van 6 oktober tot 31 januari 2010, openingstijden dinsdag tot en met vrijdag van 9 tot 16.30 uur.

Het verdere programma van lezingen en andere activiteiten van de Oudheidkamer ziet er als volgt uit:

Dinsdag 8 december

Sinterklaas en Sint Martinus, gebruiken en herkomst, door drs. Peter Schipper; nieuwjaarsreceptie in Turkse sfeer;

Zondag 10 januari

de wederopbouw van Tiel na 1945, door dr. Emile Smit;

Dinsdag 19 januari

Baron van Brakell en het Fonds hulpbetoon aan de arbeidende klasse in het buurtschap Meerten, door drs. Klaas Tammes;

Maandag 1 februari

Dinsdag 16 februari

Turkse literatuur, door Stine Jensen, in samenwerking met de openbare bibliotheek;

Maandag 1 maart

culturele erfenis van het Ottomaanse Rijk, door drs. Dick Koopman;

Dinsdag 16 maart

betekenis van de opgravingen in Zoelen, door drs. Anouk Veldman;

Maandag 29 maart

de komst van de Turken en anderen naar Nederland en Tiel, geschiedenis van de Islam in Nederland vanaf 1947, door drs. Johan Goossen;

Dinsdag 6 april

islamitische kunst en architectuur, door dr. Gerrit Steunebrink;

Donderdag 22 april

algemene ledenvergadering;

Zaterdag 24 april

grote excursie naar Kampen.

De bijeenkomsten worden, tenzij anders vermeld, gehouden in de Drumptse Hof, De Balije 1 in Tiel en beginnen om 20.00 uur. De entree voor de lezingen is voor leden gratis op vertoon van de ledenpas, de toegang voor niet-leden bedraagt 5 euro.

Elk graf een rijksmonument

Door Aad Nekeman

“Alles is te restaureren – als er maar geld voor is.”

Dat zegt Marcel Waenink die voor het Bouwbedrijf Hoffman uit Beltrum vier graven aan het renoveren/restaureren is op de oude begraafplaats Ter Navolging aan de Lingedijk in Tiel. Het hele complex is een rijksmonument en daarmee ook elk graf afzonderlijk.

Wat Waenink zegt is het antwoord op de vraag of het misschien niet te laat is. Want deze historische begraafplaats, daterend van 1786 en nu hoogstzelden nog gebruikt, ziet er verwaarloosd en vervallen uit.

De gemeente trok begin dit jaar voor het opknappen van de vier graven 95.000 euro uit. Ze waren er het slechtst aan toe. De graven zijn weliswaar in verval, maar toch nog steeds zo beeldbepalend dat er wat aan gedaan moest worden. Ook voor de veiligheid was dat nodig. Wie de begraafplaats op loopt ziet rechts verweerde, gebroken en scheefgezakte zerken, afdekplaten, tombes en hekwerkjes. Het geheel is bedroevend afgetakeld. De namen die hier nog te ontcijferen zijn, behoorden toe aan rijke families die in Tiel nu allang uitgestorven zijn: mensen bleven in vroeger eeuwen vaak kinderloos. Nu is het daar allemaal vergane voor naamheid.

Bij binnenkomst naar links kijkend ziet men slechts een enkele zerk, op een groot bemost gazon. “Maar daar zijn er ook genoeg begraven”, zegt Waenink. Dat waren de armen of, milder uitgedrukt, de minder draagkrachtigen. Die graven zijn bijna allemaal weg. Waenink toont het aan op de tekening in het rapport ‘Restauratie graven begraafplaats Ter Navol-

ging’, in opdracht van de gemeente opgesteld door het Adviesbureau SEM Oost-Nederland BV. Van elk graf is een tekening.

Er is een algemene oproep gedaan aan nazaten om, als ze daar voor voelden, zich te melden, want het is wel zo fatsoenlijk ze op de hoogte te stellen van de restauratie aan een familiegraf. Slechts één ‘betrokkene’ meldde zich. “Het is allemaal maar moeilijk na te gaan”, zegt Waenink. Ze doen de klus met z’n tweeën, Waenink wordt bijgestaan door ‘een leerjongen’. Twee grafkelders en twee graven met natuurstenen, liggende zerken. Alle vier familiegraven. Wat de mannen doen is de buitenkant repareren of restaureren met de (metsel)stenen die nog te gebruiken zijn, of met van elders aangevoerde – oude – stenen. De echte graven zitten onder de grond. “Daar doen we niets aan”, zegt Waenink, “daar zit ook in alle gevallen een deur voor die op slot is.”

Tweeënhalve maand zijn ze met de vier graven bezig. Eind november of begin december is het klaar. En dan?

Dat weet Waenink niet, dat hangt van gemeen-

Marcel Waenink renoveert met een collega vier vervallen maar beeldbepalende graven op Ter Navolging aan de Lingedijk in Tiel.
Foto: Jan Bouwhuis.

te en rijksoverheid af. Bouwbedrijf Hoffman merkt, zo zegt Waenink nog, weinig of niets van de recessie. Hoffman met ruim zestig mensen doet hoofdzakelijk restauratiewerk aan kerken, kloosters, kastelen en begraafplaatsen.

De ontstaansgeschiedenis van Ter Navolging is bijzonder. Het was de tweede of derde begraafplaats in Nederland die buiten de stad aangelegd werd. Om hygiënische redenen want het begraven in en om de kerk, zoals dat voor die tijd gebeurde, werd, te beginnen rond 1800, steeds vaker afgezworen.

Na de vier hoogst urgente graven, zijn er nóg 323 ‘grafmonumenten’ op Ter Navolging. Daar wordt nu door de gemeente een plan van aanpak voor opgesteld. Voor 100 tot 150 van die graven is het urgent. Volgend jaar is het plan misschien klaar. Betaalde de gemeente zelf die eerste vier graven, voor wat nog rest zal een beroep gedaan worden op de rijksoverheid. Want

minder dan anderhalf miljoen euro zal het hele project niet kosten, te veel voor de gemeente en bovendien is het een rijksmonument. “We zijn benieuwd hoe de Rijksdienst voor het cultureel erfgoed (RCE) zal reageren”, zegt een medewerker van de gemeentelijke afdeling monumenten. “In ieder geval hebben we nu iets om te laten zien hoe het kan worden.”

In het plan van aanpak zal niet alleen Ter Navolging opgenomen zijn, maar ook de andere begraafplaatsen die in bezit of onderhoud van de gemeente zijn: in Tiel die aan de Voor de Kijkuit (Joods), de Papesteeg, de Elzenlaan (Drumpt) en de begraafplaatsen van Kapel-Avezaath en Wadenojien.

Uit de nalatenschap van het fonds thuiszorg van de vereniging Gustaaf Adolf wordt 25.000 euro beschikbaar gesteld voor verder herstel op Ter Navolging. (Bron: De Gelderlander van 16 november).

In zes jaar 168 bijzondere Tielenaars 'geboekstaafd'

Door Aad Nekeman

Je verdienstelijk voor Tiel gemaakt hebben. Dat was en is het uitgangspunt van de Historische Werkgroep Tiel (HWT) om mannen en vrouwen in een biografie te 'boekstaven'. Er zijn nu vijf boeken uitgegeven met daarin in totaal 168 levensbeschrijvingen. Deel vijf van dit 'Biografisch Woordenboek van Tiel' – met 34 levensbeschrijvingen – werd 23 november gepresenteerd.

En net zoals in de vorige delen zijn de beschreven personen opnieuw zeer uiteenlopend. Mensen van heel lang geleden zoals Vrouwe Mechtelt van Smithuysen uit de twaalfde eeuw, stichteres van klooster Mariënschoot in Zennewijnen, of Janus Erasmus, rector van de Latijnse School die leefde van 1604 tot 1658. Maar ook vindt de lezer portretten van actrice Mary Dresselhuys (1907-2004), Nol Velders, groenteboer en consul van de KNVB (1911-1987) en Gerrit Krouwel, voorzitter van de muziekvereniging KTVM (1923-2007).

Na enkele eerdere belangrijke boekwerken worden door de Historische Werkgroep sinds 2003 boeken met levensbeschrijvingen uitgegeven, ongeveer elke anderhalf jaar één. De werkgroep – financieel ondersteund door de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken – bestaat nu uit twee vrouwen en achttien mannen. Daarnaast zijn er twee 'gast-auteurs'.

De grote meerderheid van de 168 beschreven personen bestaat trouwens ook uit mannen. De werkgroep heeft altijd haar uiterste best gedaan meer vrouwen te portretteren, maar anders dan nu speelden ze vroeger en zeker

heel vroeger nauwelijks een rol in het openbare leven. Dus zijn ze ook slechts in zeer beperkte mate in archieven terug te vinden. En die archieven zijn toch grotendeels de bronnen waarop de schrijvers zich moeten baseren. Het 'creatieve proces' om vijf boeken met 168 levensbeschrijvingen te maken was even enerverend als intensief, zeker voor de voorzitter en de secretaris vanaf het begin, Emile Smit en Roel de Jongh. Alleen al het uitgangspunt dat iemand zich 'verdienstelijk' gemaakt moest hebben, kon tot lange vergaderingen van de werkgroep leiden. Want wat was precies 'verdienstelijk'? Dat alleen al was vaak een heel afwegingsproces. Secretaris-penningmeester De Jongh was ook nog eens eindredacteur, vanaf 2006 bijgestaan door Annemarie Slager-Dijkstra. Beiden beëindigen na dit vijfde deel hun werkzaamheden. Voor werkgroep, dagelijks bestuur en eindredactie wordt nu aanvulling gezocht. Inmiddels is bekend dat Annemarie Slager per 1 januari secretaris wordt en Klaas Beutener penningmeester; Emile Smit blijft voorzitter.

*Mary Dresselhuys.
Foto uit boek 'De grande dame
van het Nederlandse toneel', de
biografie die een jaar na haar
dood verscheen.*

De beschreven Tielenaars zijn: Dirk Botterweg, 1916-1945, verzetsstrijder; Gerrit Bouwhuis, 1917-1977, geluidschroniqueur en fotograaf; Dick Buisman, 1916-2004, tandarts; Mary Dresselhuys, 1907-2004, actrice; Job van Eijk, 1896-1967, gemeentear-

Nol Velders Foto: collectie familie Velders.

chitect en directeur gemeentewerken; Janus Erasmus, 1604-1658, rector Latijnse School; Fik Geineder-Prior, 1916-2008, zakenvrouw en EHBO-er; Frank Govers, 1932-1997, couturier; Eef Grisel, 1916-1976, verzetsstrijder; L. van Haaf, 1840-1864, zouaaf; A. Harte, 1787-1867, meester-metselaar; D. A. Hes, 1798-1878, voorzanger en leraar van de joodse gemeente; E. Hijmans, 1843-1907, tabaksfabrikant, raadslid; M. B. Hijmans, 1890-1981, militair in het Nederlandsch-Indische leger; H. van 't Hof, 1908-1993, hervormd predikant en bestuurder; F. Horstink, 1934-1990, ontwerper en tingier-

ler- en Bommelerwaarden; H. J. Krom, 1738-1804, predikant en hoogleraar; Gerrit Krouwel, 1923 -2007, voorzitter muziekvereniging KTVM; G. J. Laagwater, 1893-1943, verzetsstrijder; Karel Lebbink, 1899-1990, werktuigkundig ingenieur en erflater Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken; J. van Nes, 1895-1983, jurist; B. Nijholt, 1911-1992, hervormd predikant; G. J. Peters, 1885-1957, onderwijzer en auteur;

W. van de Poll, 1816-1904, rechter en architect; Dick Prins, 1911-1996, onderwijzer en vredesactivist; A. Schiltmans, 1901-1965, transportondernemer; Vrouwe Mechtelt van Smithuysen, ca. 1170-1235, stichteres van klooster Mariënschoot; M. L. H. van Toorn, 1901-1972, woningopzichter Tiel; Nol Velders, 1911-1987, groenteboer, consul KNVB en EHBO-er; Jaan van Versendaal-Hol, 1907-2007, medeoprichtster en voorzitter UVV,

Dick Prins.

raadslid; Frans Zondag, 1932-2007, verkoopleider bij Daalderop, maatschappelijk en kerkelijk voortrekker; de Tielse raadsleden 1946-2002.

Voor leden van de Oudheidkamer is het boek tot 1 februari voor 12,50 euro verkrijgbaar in het Regionaal Archief Rivierenland. Niet-leden kunnen het boek voor 23,20 euro kopen, bij het archief en in het Flipje- en Streekmuseum.

Lienden zoekt roots in Lynden, VS

Lynden, in de staat Washington in het uiterste noordwesten van de Verenigde Staten van Amerika. Zouden er banden te vinden zijn met het Betuwse Lienden? Die vraag kwam op in het gemeentehuis van Lienden toen daar de eerste internetverbinding, zo'n kleine vijftien jaar geleden, tot stand gebracht was. Ze waren een beetje *worldwide* aan het zoeken geslagen.

Maar pas op 2 september (tot de 13de) van dit jaar kwam het er van. Een Liendense delegatie van vijf man vloog er naartoe: (burgemeester) Klaas Tammes, Teunis Berends, Christiaan de Lange, Mas Staal en Klasinus Timmer. Allen bestuursleden van de oude, charitatieve 'Stichting Fonds Hulpbetoon aan de arbeidende klasse in de buurtschap Meerten'.

En, hoe was Lynden? Secretaris-penningmeester Teunis Berends (70): "Een stil, degelijk, christelijk, welvarend, overwegend agrarisch én saai stadje van 12.500 inwoners." Wat dat christelijke betreft: de oude gemeente Lienden met 7000 inwoners heeft vier kerken, in Lynden telde Berends er vierentwintig.

Vijftig procent van de inwoners van Lynden heeft een Nederlandse achtergrond maar wezenlijke banden met Lienden zijn niet ontdekt. "Maar toen ik het telefoonboek opensloeg kwam ik wel namen tegen als Berends, Berendsen, Berens, Van de Berg,

Timmer, De Visser, De Waard." Christiaan de Lange ontdekte zijn achternaam in het telefoonboek, belde en...kon op bezoek bij zijn achterneef Martin de Lange. Berends: "Christiaan wist wel dat er ooit familie naar Amerika en met name Californië was gegaan."

Lyndens burgemeester Jack Louws en echtgenote leidden het Liendense gezelschap rond. Een van de karakteristieken die Berends optekende was het verregaande materialisme van de Amerikanen. "Als iets bijzonders meegedeeld werd, deden ze dat graag in dollars, liefst in miljoenen dollars."

Zou hij er willen wonen? "Daar hebben we het over gehad. Ik denk dat het tegen zou vallen. Ze zijn van 's morgens vroeg tot 's avonds laat aan het werk. Wij vinden dat er meer is tussen hemel en aarde. We dachten dat het te maken had met hun emigratie-achtergrond: altijd bezig zijn om er iets van te maken. Die *drive* van hun voorzaten is kennelijk nog steeds niet weg..."

A.N.

*Liendense delegatie in Lynden, v. l. n. r. Christiaan de Lange, Klaas Tammes, Mas Staal, Teunis Berends en Klasinus Timmer.
Foto: Jack Louws.*

Het monster

Door Joop van Wijk*

Toen de oorlog over ons kwam, was ik ruim negen en een half jaar. Oud genoeg dus om een aantal dingen in mij op te nemen. Ik herinner me de luchtgevechten in de strakblauwe hemel, de evacuatie, de intocht van de eerste Duitsers en de waarschuwingen van mijn ouders om daar ver vandaan te blijven.

Wij woonden in Tiel net voorbij de haakse bocht in de Medelschestraat (nu Oude Medelsestraat). Voor ons huis langs liep vanuit de bocht een landwegje in de richting van boerderij Latenstein, dit was het Galgeveld. Thans loopt hier de Latensteinseweg. Het was een agrarisch gebied met akkers en weilanden. Behalve ons huis stond er nog een aantal eenvoudige woningen langs de Medelschestraat. Wij zaten in een boerenwoning, voorin het woongedeelte, achterin de deel. Het geheel omgeven door wat grond met daarop nog een boerenschuur en enkele fruitbomen. Mijn oudere broer en zuster en ook ik sliepen op de voorzolder, een grote open ruimte zonder enig comfort. Vanaf het bed keek je zo tegen de dakpannen, die vaak niet goed afsloten zodat in de winter de sneeuw op de bedden dwarrelde. In die tijd was dat niets bijzonders.

Wat ons in toenemende mate hinderde was

het geluid van de zwaarbeladen Engelse bommenwerpers die 's nachts in grote groepen de route boven de Waal kozen naar Duitsland. We wisten van de bombardementen en zagen soms ook een vurige gloed aan de oostelijke hemel. Op de terugweg volgden de vliegtuigen een route noordelijk van ons, boven de Rijn. De logge bommenwerpers werden begeleid door jachtvliegtuigen die ze tegen de Duitse jagers moesten beschermen, wat vaak tot luchtgevechten leidde. In de mooie zomernacht van 25 juli 1942 nam het lawaai verontrustende vormen aan. We waren allemaal wakker. En toen gebeurde het vreselijke: een flits, een oorverdovende dreun gepaard gaande met een geweldige drukgolf veranderde in één klap ons leven. Ons huis was bijna geraakt door een bom die waarschijnlijk door een vluchtend vliegtuig was afgeworpen. We keken tegen de blote hemel en renden door de ravage naar de deel waar

*

Joop van Wijk (Tiel, 1930) werkte van 1957 tot 1990 bij de PGEM. Hij schreef alleen technische rapporten. Nu, op 78-jarige leeftijd, is hij begonnen verhalen te schrijven over bijzondere episodes uit zijn jeugd. Bijgaand verhaal gaat over de verwoesting van zijn geboortehuis door een door een vluchtende Engelse bommenwerper afgegooide bom, in de nacht van 25 juli 1942. Een andere bom ontplofte niet en werd pas op 8 februari 1956 diep uit de grond gehaald. Het bleek een monster van een bom.

Pas op 8 februari 1956 werd de bom gedemonteerd en verwijderd. Op de foto van links naar rechts drie explosievenopruimers, gemeenteopzichter Mijer (met hoed), melkboer Jan Cornelissen en Joop van Wijk (met camera). Foto: collectie Joop van Wijk.

moeder ons dodelijk verschrikt opwachtte. We leefden allemaal nog. We zochten in ons nachtgoed dekking in de droge sloot tegenover ons huis tussen de spanningsloos geworden draden van het omvergeblazen lichtnet. Samen met de burens wachtten we het einde van het geweld af. Bij het aanbreeken van de dag, het was inmiddels zondagmorgen, namen we de eerste schade op. Mijn vader, moeder en ik hadden enkel wat schrammen. Mijn zuster was in haar been geraakt door gloeiende metaalsplinters. Mijn broer voelde iets in zijn oog wat later ernstiger bleek te zijn dan het zich aanvankelijk liet aanzien: er zat een metaalsplintertje in dat zelfs in het Ooglijders Gasthuis in Utrecht niet kon worden verwijderd. Dit ontnam hem voor de rest van zijn leven gedeeltelijk het gezichtsvermogen.

Het huis was zo zwaar beschadigd dat het afgebroken moest worden. De inboedel had veel geleden.

De huizen in de buurt waarvan er een paar slechts enkele tientallen meters van ons af stonden, hadden minder schade, de ruiten eruit en de daken verstoord. Niemand daar had letsel.

De bom was geëxplodeerd op het Galgeveld op minder dan 80 meter van ons huis. Er kwam nog een andere verrassing aan het licht, er waren ook nog drie blindgangers gevallen, vlak bij ons. Twee daarvan werden al gauw verwijderd. De derde was zo diep in het zachte bouwland geslagen dat men toen geen kans zag die te bereiken. Die moest dan maar wachten en dat op minder dan 20 meter vanaf ons huis!

Nuchter

Nog onkundig van de feiten die pas vele jaren later aan het licht zouden komen, werd er nogal nuchter mee omgesprongen. Een bordje met de waarschuwing dat daar een onontplofte bom lag – meer niet. Wij speelden rondom het gat, er werden aardappelen omheen gepoot.

Er waren ook bommen neergekomen bij mijn oom op Westroijen en bij mijn oom in de Moespot in Drumpt. Die vielen allemaal in zachte grond en slechts enkele daarvan ontploften en lieten nogal kleine kraters na. Volgens een ooggetuige waren het vrij kleine bommen van ongeveer één meter lengte.

Intussen moest ons gezin er weer bovenop zien te komen – ons huis was er immers niet meer. Door burens, familie en vele anderen werden we erg goed geholpen. Slapen konden we op verschillende adressen in de buurt. Voor het dagelijks onderkomen plaatste een familielid-aannemer een klein schaftkeetje op onze hof. In deze ruimte van drie bij drie meter hebben we maandenlang gebivakkeerd. Kennelijk had ons gezin de kracht om alle ellende weer te boven te komen, daarbij zeker gesteund door de omgeving.

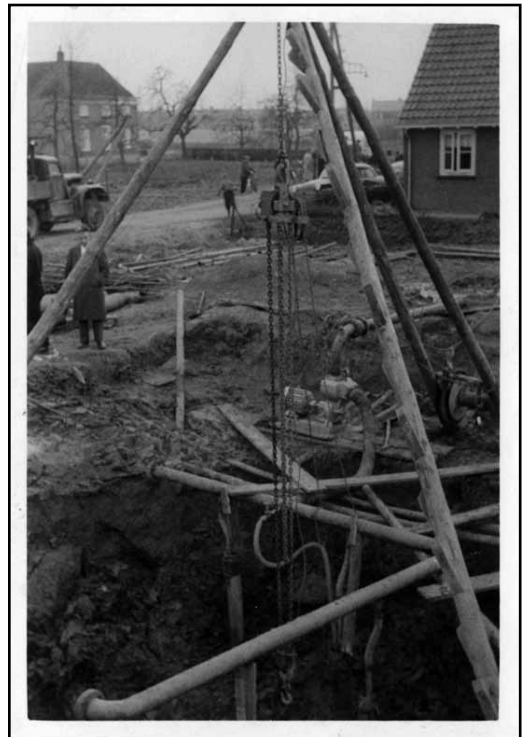
Onmiddellijk werd er begonnen met de bouw van een stenen noodwoning waarbij gebruik gemaakt werd van de overeind gebleven muurgedeelten van het achterhuis en de nog bruikbare sloopmaterialen. Nog voor de winter van 1943 trokken we daar in. Nu konden we voorlopig min of meer normaal leven. Eten en brandstof hadden we in overvloed, het gebrul van de bezetters ging grotendeels aan ons voorbij. In de herfst van 1944 kregen we het moeilijker. De Tommies, de Engelsen, hadden Wamel bevrijd en schoten van daaruit op Tiel.

Naast de noodwoning werd een eigen schuilkelder gegraven waarin we enkele malen bescherming moesten zoeken. Heel riskant werd het zelfs toen de Duitsers een aantal kanonnen plaatsten vlakbij de noodwoning, wat ons noodzaakte elke avond naar de Moespot te lopen om daar de nacht door te brengen.

Begin 1945 werd Tiel zo zwaar beschoten dat iedereen moest evacueren. Na de bevrijding bleek er in onze buurt niet zo veel beschadigd te zijn en iedereen deed zijn best om het normale leven te hervatten.

Ik ging weer naar school.

Mede met de uitkering van de molestverzekering bouwden mijn ouders in 1949 een voor

De afzetting rond het gat waar van 1942 tot 1956 een lucht-torpedo van de Engelsen in de grond zat. Op de achtergrond het herbouwde huis van de familie Van Wijk.

Foto: collectie Joop van Wijk.

die tijd riant huis op de plaats van het oude. De noodwoning werd gehandhaafd als berg-ruimte.

Maar nog steeds zaten we met de onontplofte bom in de akker vlak achter ons huis. We waren er min of meer aan gewend geraakt, gelukkig niet wetende wat voor een vreselijk ding het in werkelijkheid was. Dit duurde tot 1956. Het bouwland was intussen bestemd voor de bouw van fabrieken, het latere industrieterrein Latenstein. Nu moest de bom er echt uit.

Drijfzand

In het najaar van 1955 werd met dit karwei een begin gemaakt maar het ging niet van een leien dakje. Hoe men zich ook inspande, de bom zakte steeds dieper weg, naar men zei in drijfzand. Na een hele winter van tobberij werd het projectiel op 8 februari 1956 aan de oppervlakte gebracht en onschadelijk gemaakt door burger-deskundigen van de HVD, de hulpverleningsdienst van het ministerie van binnenlandse zaken.

Tijdens de demontage van de ontsteking was de buurt ontruimd, maar onmiddellijk nadat dit gevaarlijke karwei achter de rug was mochten we een kijkje nemen. Rondom het gat en ook op het Galgeveld stonden belangstellenden en we zagen dat een grote cilinder op een vrachtwagen werd getakeld en afgevoerd. Wij als leken hadden op dat moment geen idee van het duivelse geweld dat er in verborgen zat.

Naar bij latere onderzoeken door de Explosieven Opruimingsdienst (EOD) werd vastgesteld, bleek het te gaan om een Engelse brisantbom, een zogenoemde luchttorpedo van 270 centimeter lang, type HC 2000 (high capacity) gevuld met 2000 lbs (ruim 900 kilo) TNT. Dit was nog meer dan de lading van de zo gevreesde V 1.

Uit de geweldige hoeveelheid springstof die dit monster bevatte, mag worden afgeleid dat een explosie daarvan een enorme verwoesting zou hebben aangericht in een veel grotere omtrek dan de bom die ons huis ruim dertien jaar eerder verwoestte. Grote kans dat ik dan deze geschiedenis niet had kunnen beschrijven. Zeer waarschijnlijk was de bom die ons huis verwoestte van een kleiner kaliber geweest. Ook het feit dat de overige blindgangers die bij mijn ooms vielen, kleiner waren en gemakkelijk konden worden verwijderd, wijst in die richting. Een door mij geraadpleegde deskundige onderschrijft deze mening. Is deze conclusie juist, dan moeten wij de Voorzienigheid danken dat zich toen niet een veel groter drama over ons heeft voltrokken.

Thans leven we in vrede maar horen vaak van gewelddadigheden ver weg. Degenen die de verschrikkingen hebben gekend weten het zeker: oorlog, nee, het mag niet, nooit meer.

Denkend aan Tiel

Door Kees de Weerd*

Korte Nieuwsteeg

De Korte Nieuwsteeg, een zijstraatje van de Voorstad waar ik geboren ben, was geen achterbuurt maar wel een in de ogen van de rechtzinnige lieden, onder wie mijn moeder, een steegje met te veel tapperijen. Destijds gans onschuldig omdat de eenvoudige werkmansrecht had op 'laving en vertreding'. Reeds op jonge leeftijd voelde ik me aangetrokken tot verblijf buitenshuis maar op al te jonge leeftijd de kroeg bezoeken leidt slechts tot narigheid zoals dominee Van 't Hof vanaf de kansel verkondigde.

Aan de linker zijde van de Korte Nieuwsteeg, komende vanaf de Varkensmarkt, bevond zich het café Marktzicht, in de volksmond genaamd 'de Kiepenkooi', waar de weduwe Van den Bergh de scepter zwaaide en waar mijn oom, Gerrit van Maurik, als zijnde varkens koper ofwel 'keueskoper', gaarne verbleef.

Wat verderop was daar een wel erg simpel soort drankgelegenheden genaamd 'het Bierhol', gedreven door Arie Bekker. Reeds vroeg in de namiddag zong men daar 'Aan het strand stil en verlaten, bij het schemeren van de maan', en ook 'Op de woelige baren, bij storm en bij wind' en 'Vader, weet je wat ik zie als ik gedronken heb... allemaal beestjes'.

Ene Johan Dolron, die destijds onze panden van een nieuwe verflaag voorzag en tijdens het schilderen gedurende warm zomerweer zong

'k Zweet mijn eigen kapot', verkeerde op dolle maandag gaarne in en rond de Korte Nieuwsteeg.

Wat verderop hield juffrouw Lathouwers domicilie en zij trachtte het aangezicht van deze straat wat op te fleuren met het plaatsens van bloemen in haar raamkozijnen. Helaas werden deze bloemen al te vaak en te veel bewaterd door dranklustigen en uiteindelijk gaf deze mejuffrouw Lathouwers de moed op. Ik peins dat er over de familie Lathouwers wel een boek te schrijven valt. Maar ik dwaal af...

Verderop was het café van Hend van Dijk, een voormalig zeeman, die ter spekking van zijn kassa een orgel aanbracht in zijn taveerne.

Trekzak-, saxofoon- en trompetgeluiden kwamen voort uit het mechanische instrument dat wij als peuters mochten beluisteren nadat het

*

Kees de Weerd werd in 1938 in de Tielse Voorstad geboren. Na de Rijks HBS in Tiel en een opleiding scheepswerktuigkundige in Utrecht ging hij varen. Op 60-jarige leeftijd hertrouwde hij met de Engelse Beryl Thorne en woont nu tien jaar op het eiland Wight. Tiel is hij niet vergeten, hij mag graag de tijd van toen oproepen, de tijd van de vele 'tapperijen' in de Korte Nieuwsteeg en al die dansorkestjes.

Kees de Weerd, tweede van links, treedt in 1954 met een orkestje op voor 'Oet en toch Thoes' in de bovenzaal van De Beurs. Links van hem Emmy Suichies, rechts naast hem Bart Schröer, Roel Schroot en Frits van der Heijden. Foto: Gerrit Bouwhuis.

geheimzinnige gordijn, dat destijds buitenstaanders verhinderde binnen te gluren, in de morgenstond voor ons werd opgeheven.

Het laatste café wat de Korte Nieuwsteeg betrof, werd uitgebaat of behoorde toe aan Diepenbach. Een 'net' café waarin ik tot mijn grote verbazing drank mocht gaan aanschaffen ter lessing van mijn vaders dorst.

Dansorkestjes

Huize Bemer was een dansinstituut maar tevens uitgaansoord waar jongeren, belust op aanraking van jongedames en het meermalig treffen van het glas, samenkwamen. Jan Bemer zwaaide daar de scepter. Mijn moeder verzette zich hevig tegen mijn in haar ogen onwelvoeglijke gedrag, maar mijn vader liet mij oogluikend mijn gang gaan.

Voor de tweede grote wereldbrand bestond in

Tiel een orkest genaamd 'Les Espagnola' met Nol van Buren, saxofoon en accordeon, Jans van Buren (Nols zuster) piano en Theo Girrel, drums en zang.

Verder had je – in de oorlog – 'The Skyscrapers'. Geschikt voor feestpartijen waren 'The Melodyplayers': Jans van Buren piano, Wim Wouterse drums en A. C. van Meteren accordeon. De familie Van Meteren was zeer bekwaam op de toetsen en doppen van het accordeon en de harmonica. Vader en zoon behaalden vele trofeeën en ik herinner me de muzikwinkel aan het begin van de Grotebrugse Grintweg genaamd Metro. De accordeon was destijds een geliefd instrument. Aan Piet van Zetten, de drummer van 'The Windmills' en later van de 'Evergreens', vroeg ik eens: vanwaar altijd de accordeon? Hij antwoordde: het accordeon, de trekzak, het buikorgel en harmonica geven een

Nol van Buren, de bandleider van 'The Jeeps', het onovertroffen dans- en showorkest van na de oorlog in Tiel.

Foto: collectie Kees de Weerd.

geluid dat zo lekker opvult. En daar ging het om in vroeger dagen toen men het moest stellen zonder elektrische geluidsversterkers. Het trekharmonica- en accordeongeluid is bijna geheel verdrongen door elektrisch gitaargejammer. Slechts in zeemanskringen en bij tangomuziek blijft het buikorgel populair.

'The Jeeps' waren na de oorlog Betuws onovertroffen dans- en showorkest met als bandleider Nol van Buren. Helaas heb ik de muzikanten nooit ontmoet, uitgezonderd Francois Soulier die ik in mijn jonge jaren enkele malen mocht beluisteren in de bovenzaal van De Beurs waar hij samen musiceerde met Piet van Vlaanderen. Later speelde Francois veelvuldig samen met Leen van den Berg in het orkestje 'De Evergreens' waarvan zij, Francois en Leen, de muzikale pijlers waren.

Destijds, in de dagen van Olim¹), bestond er in Tiel een Groningse vereniging, 'Uit en toch thuis', oftewel 'Oet en toch thoes', die haar jaarlijkse feestavond vierde in de bovenzaal van café De Beurs.

Wij, onder leiding van de begenadigde en eminente accordeonist Bart Schröer, mochten deze gezellige bijeenkomst muzikaal omlijsten. Op de foto (1954 is het) ziet u van links naar rechts Emmy Suichies, de zoon van de directeur van de technische school, mijn persoon met theekistbas²), Bart Schröer accordeon, de zoon van de banketbakker uit de Weerstraat Roel Schroot en Frits van der Heijden piano. Deze Frits, zoon van de slager uit de Weerstraat, vormde eveneens een zangduo met zijn zuster Anita. Zij zongen 'Brush those tears from your eyes and try to realise', oftewel 'Veeg je tranen maar weg en luister wat ik zeg'. Tweestemmig

en wonderschoon dit alles.

Bart Schröer zong liederen zoals 'Johanna het meisje voor halve dagen' en 'Het fietsie van Mien van Loon, zo schoon zo schoon'. Ook kon Bart hevig swingen op zijn doppenkast³) gelijk Johnny Meijer, met nummers als 'The sheik of Araby, your love belongs to me' en 'Sweet Sue just you'.

Van een oude theekist, aan mij geschonken door het bedrijf 'Brand en Zoon' aan de Kwelkade, vervaardigde ik een snarig basinstrument dat monotoon gebonk voortbracht gelijk gehengst op de grote trom van een drumstel. Slechts tweemaal traden wij op, daarna viel het orkestje uiteen.

Noten

- 1 'In de dagen van Olim' was destijds een uitdrukking voor 'een ver verleden'.
- 2 Theekistbas was een eensnarig muziekinstrument.
- 3 Doppenkast: Bart Schroers instrument was niet voorzien van een klavier voor de rechterhand, maar van doppen in plaats van toetsen.

Boekbesprekingen

‘Devotie en macht’, monnikenwerk

Huub van Heiningen (84) heeft met zijn boek ‘Devotie en macht; schetsen uit de historie van caritas en kloosters’ een geweldige prestatie geleverd. Tiel mag blij zijn met zo’n historicus. Bij de presentatie van dit werk bij boekhandel Arentsen mocht een academicus hem in zijn toespraak dan ‘amateur-historicus’ noemen, wie het boek leest zal het met dat voorvoegsel ‘amateur’ absoluut niet eens zijn.

De nadruk ligt op de periode 1400-1550, de hoogtijdagen van het katholicisme, van kloosters, (duizenden) nonnen, monniken en priesters, maar zowel Tiel vóór als na die periode komen ook uitvoerig ter sprake. En alles dat het bestaan verder bepaalde: het burgerlijk bestuur, de rechtspraak, alle oorlogjes van toen, zeden en gebruiken, normen en waarden. Heel informatief en plezierig zijn zeker ook de fragmenten waarin Van Heiningen het heden – mensen, gebouwen, straten, locaties, situaties – in verband brengt met hoe het in het verleden was.

Een werk als dit schrijf je niet na een paar jaar onderzoek. Duizenden documenten, voor de gewone sterveling in onleesbaar Nederlands maar voor hem niet, bestudeerde hij, jarenlang, met eindeloos geduld en met een onbreekbaar doorzettingsvermogen; het klinkt misschien gek maar dat moet...monnikenwerk geweest zijn.

Een bovenmenselijke inspanning ook, want de schrijver maakte op het persoonlijke vlak hele moeilijke jaren door. Anderzijds heeft de fascinatie op het boek hem ook weer, zegt hij zelf, door die moeilijke levensfase heen geholpen.

Maar niet ieder hoofdstuk is even makkelijk te lezen. In sommige zijn zoveel gegevens en beschouwingen samengebald dat het je nogal eens duizelt. Dit wordt versterkt door al die (rooms) katholieke termen van vroeger. Neem alleen de titel al: wie weet tegenwoordig nou nog dat devotie *vrome toewijding* betekent en caritas *liefdadigheid*.

Een vraag die verder resteert, ondanks al de honderden die Van Heiningen er beantwoordt: hoe *lief* waren die nonnen nou eigenlijk? Want generatiegenoten van me die de ‘nonnenschool’ nog meemaakten, hebben daar op een enkele uitzondering na nog steeds een dik trauma van. Het boek is rijk geïllustreerd met reproducties van oude tekeningen, prenten en manuscripten en met foto’s van nu, vaak in full colour. Voor een groot deel hiervan tekende fotograaf Jan Bouwhuis.

‘Devotie en macht in Tiel; schetsen uit de historie van caritas en kloosters’, door Huub van Heiningen; vormgeving en uitgave door de schrijver, drukwerk Meerpaal Tiel, 232 blz., prijs 15 euro.

A.N.

Historie is niet alleen ‘as’ maar ook ‘vlam’

‘De grote fout die vaak bij historie gemaakt wordt, is dat men bij het vuur van de geschiedenis alleen de as meeneemt, maar de vlam vergeet’. Die zinsnede van de hand van Wim Veerman staat in het boek ‘Verhalen over mensen achter archieven’.

Die betreffende woorden zijn afkomstig uit een artikel van Veerman in weer een ander boek – dat ging over de 55-jarige geschiedenis (1951-2006) van de Molukkers in Tiel. De toenmalige archiefdirecteur Veerman zat destijds in de be-

geleidende commissie voor het herinneringsboek. Met de ‘as’ en de ‘vlam’ bedoelde hij dat de Molukkers weliswaar veel ergerlijke en onrechtvaardige dingen meemaakten, maar zeker ook plezierige. En zo is het meestal.

De samenstellers van het boek over Veerman (Gouda, 1944) konden putten uit een geschiedenis van 48 jaar artikelen schrijven. Vijfhonderd moeten het er ongeveer geweest zijn. Hij mag dan geen boeken gemaakt hebben, als je een boek op 30 tot 40 artikelen stelt, dan heeft Veerman er toch wel zo’n vijftien bij elkaar geschreven.

De ondertitel van het door collega’s van het Regionaal Archief Rivierenland samengestelde boek is ‘Achtenveertig jaar zoeken...’. Dat heeft iets van ‘zo lang gezocht en nooit gevonden’. Maar als er één de weg wist in zijn en andere archieven, dan was het Veerman wel. Hoe hij ongelooflijk snel iets wist te vinden (voor zichzelf of al die zoekende bezoekers van de studiezaal),

had veel weg van toveren. Van zijn bevindingen maakte hij altijd bevattelijke artikelen. Niks hoogdravends – hij wilde dat iedereen snapte wat hij schreef. Neem het artikel in de bloemlezing dat gaat over een simpele ansichtkaart uit 1908 waarop de redders van een jongen afgebeeld staan (zijn vriend verdronk in de Waal). Het is een eenvoudig, indringend verhaal, vol met aansprekende details die maken dat het lijkt of het bootongeluk vorige week was. Maar het had, toen Veerman het schreef, honderd jaar eerder plaatsgegrepen. Het betreffende verhaal stond in 2007 in ‘De Drie Steden’, het door Veerman in 1981 begonnen en nog steeds bestaande historische tijdschrift.

A.N.

‘Verhalen over mensen achter archieven’, Achtenveertig jaar zoeken...; artikelen over en van Wim Veerman bij zijn afscheid als directeur van het Regionaal Archief Rivierenland (RAR) op 3 september 2009; uitgave RAR, 2009; 100 blz., prijs 12,50 euro.

Nieuwe boeken

‘Romanisering van rurale gemeenschappen in de civitas batavorum: de casus Tiel-Passewaaij’, is het proefschrift waarop de 24-jarige archeoloog Stijn Heeren op 23 september promoveerde. Door het opgraven en bestuderen van restanten uit nederzettingen en grafvelden in het gebied Tiel-Passewaaij kon veel vastgesteld worden over het leven in die eerste eeuwen van onze jaartelling. De oorspronkelijke bewoners namen veel over van hun ‘veroveraars’, de Romeinen. Het was namelijk de vraag of dat gebeurd was. Of de Bataafse boerengemeenschappen helemaal

zichzelf bleven of juist van alles van die Romeinen overnamen? Dat laatste dus.

Uitgave: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 364 blz., prijs 32,50 euro; alleen via internet te bestellen, www.halos.nl.

‘Rondom oud en nieuw’ is een boek naar aanleiding van de bouw en wijding zestig jaar geleden van de rooms-katholieke parochiekerk van Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming in Maurik. Maar het is ook uitgegeven ter herinnering aan de oprichting van deze parochiegemeenschap, nu 215 jaar geleden. Schrijfter is het parochielid Ria Kragten-van der Mark (65) uit Ommeren. Ze was docente op een middelbare school en publiceerde regelmatig maar dit is haar eerste boek. Ze interviewde daarvoor meer dan dertig oudere pa-

rochielden en begon daar al drie jaar geleden mee. Verder deed ze onderzoek in archieven, vooral in dat van het Aartsbisdom Utrecht en in de dependance van het Regionaal Archief Rivierenland in Buren. ‘Ik woon hier pas dertien jaar en hoor iedere keer weer dingen die ik interessant vind. Dat heb ik allemaal bijeengebracht. Over een tijdje zou niemand die verhalen meer kennen, maar nu staan ze mooi op papier’. *Uitgave: Regionaal Archief Rivierenland, 230 bladzijden, prijs 19,95 euro.*

‘Honderd jaar volkshuisvesting in Tiel’, door Paul Otten en Mildred Hermesen-Iking. De woningcorporaties SCW en SVT bestaan respectievelijk 90 en (binnenkort) 100 jaar. Bij de voorloper van de SCW was in 1919 pater Piels de oprichter, bij de SVT de huisarts Pameijer. Het boek is rijkelijk geïllustreerd met foto’s, die vooral van het Regionaal Archief Rivierenland en fotograaf Jan Bouwhuis afkomstig zijn. *Uitgave: woningcorporaties SCW en SVT, 100 bladzijden, prijs 19,95 euro.*

Biografisch Woordenboek Gelderland, deel 7. Deze keer 27 biografieën van mensen die vanaf de 15de eeuw tot onze tijd een belangrijke rol gespeeld hebben in Gelderland. Uit het Rivierenland is daar Elisabeth van Culemborg (1475-1555). Verder de ambtman Jacob Mom (1569-1621), verguisd en geroemd, het eerste omdat hij in 1601 Tiel aan de Spanjaarden wilde overgeven en het tweede omdat hij voor Maas en Waal de grote dijkenbouwer was. Henriëtte Wilhelmina Spiering (1852-1921) was voor Tiel, qua maatschappij, onderwijs, zorg en religie, een belangrijke pijler. Cornelis de Wolf (1892-1970) uit Est was een man die met zijn bestuursfuncties veel betekende voor de landbouwers. (Overgenomen

uit ‘Mededelingen’ van de Historische Kring West-Betuwe). *Uitgave: Stichting Biografisch Woordenboek Gelderland, 154 blz., prijs 15 euro.*

‘Mijn dorp Asch, het vervolg’, door Teunis van Blijderveen (84). Verhalen over het dorp, Van Blijderveens en andere families in de jaren tussen de Tweede Wereldoorlog en 1965. Zijn eerste boek, ‘Mijn dorp Asch, maar het begon met Esther’ kwam in 2007 uit en ging over de tijd tot en met de oorlog. Van de oplage van 1000 zijn er 800 verkocht. Nu is de eerste druk 600 exemplaren. Van Blijderveen, die altijd melkveehouder was, is nu aan deel III bezig. Daarin laat hij de chronologie los en gaat het meer om op zichzelf staande verhalen. De opbrengst van de boeken is voor de kankerbestrijding. *Uitgave in eigen beheer; 272 blz., prijs 15 euro, verkrijgbaar bij de schrijver, Culemborgseweg 13 in Asch, tankstation Knobbout in Asch, winkel de Vrije Vogel in Kapel-Avezaath en de winkel van Els van Wijck in de Raadhuisstraat in Maurik.*

‘Dà beurde in Gellecum, un dûrp aon de Linge’, door Jan van Leeuwen (73). Met 300 inwoners is Gellecum het kleinste dorp van de gemeente Geldermalsen. Van Leeuwen, die al een halve eeuw weg is uit zijn geboortedorp, keerde terug om van oudere inwoners verhalen van vroeger op te tekenen – in dialect. *Eigen uitgave, 200 blz., prijs 25 euro.*

Biografisch Woordenboek van Nederland, deel 6. Omroepmedewerker Johan Bodegraven (1914-1993) is de enige in Tiel geboren persoon die in deel 6 van het Biografisch Woordenboek van Nederland voorkomt. Met dit deel 6 – het laatste van de reeks – zijn in totaal nu bijna 2100 ‘bekende Nederlanders’

Kersen in Oprijnen wachten op verder vervoer over de Waal, omstreeks 1905. Let vooral op de prachtige boerenwagens, zeer karakteristiek voor het rivierengebied. Ansichtkaart / fotokaart.

uit de periode vanaf 1850 beschreven door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Al deze levensschetsen zijn digitaal op te roepen via de website www.inghist.nl. Bodegraven was vooral een radioman en werd het bekendst door grootscheepse inzamelingsacties. In deel 6 komen nog wel enkele personen voor die niet in Tiel geboren werden maar er wel hun sporen hebben nagelaten. Onder hen 'Rolly' ridder van Rappard (1906-1994) die opgroeide in Tiel en later burgemeester werd van Zoelen en Gorinchem. In de jaren zestig kreeg hij veel aandacht van de media om zijn extreem conservatieve ideeën. *Uitgave: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 615 blz., prijs 41 euro.*

Eerste kruiwagen kersen voor de veiling.

Uit: 'Briefkaart', bulletin van de Betuwse Kring van Prentbriefkaartverzamelaars, september 2009. Anton van Winsen: 'We schrijven 1904. Hoewel de fruitteelt in de Betuwe

zich goed ontwikkelt, zit er weinig lijn in. De telers werken individueel, de fruitaanplant gebeurt willekeurig en de verkoop verloopt chaotisch. (...) Koppen worden bij elkaar gestoken en na enkele tegenslagen wordt op 4 mei 1904 de 'Veiling Vereeniging Geldermalsen en Omstreken' opgericht. De 34 leden kijken reikhalzend uit naar de allereerste kersenveiling die plaatsvindt in de schuur van een van de leden. Even lijkt het initiatief in de kiem gesmoord te worden. Maar dan wordt een kruiwagen het terrein opgereden en slaakt een van de aanwezigen een kreet: 'Zie daar! Drie kopmanden kersen'...'